

LYSEKIL

BIDRAG TILL KÄNNEDOM OM LYSEKILS HISTORIA OCH UTVECKLING

SAMLADE AF

ERNST HÖRMAN

FRÅN ÄLDSTA TID INTILL 1860-TALET

GÖTEBORG
BONNIERS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1901

TILL LÄSAREN!

Den lilla bok, som härmed släpps ut för att söka sin lycka hos en, som jag hoppas, välvillig allmänhet, kan på grund af sin lokala natur ej påräkna något vidsträcktare intresse, men torde dock, utom sin egentliga uppgift att skildra utvecklingen hos ett af Bohusläns lifligaste samhällen, kunna lämna ett och annat bidrag till hela länets kulturhistoria.

Jag måste på förhand anhålla om läsarens benägna öfverseende, ty trots det allvarligaste uppsåt lider arbetet af brister, hvilka till ej obetydlig del måste skrivas på svårigheten att bilda det på olikt håll samlade materialet.

Från början var det meningen, att boken skulle omfattat tidsrymden intill närvarande stund, men detta stötte på hinder, hvarför bokens andra afdelning – tiden efter 1860 – får vänta så länge.

Vid broschyrens utarbetande hafva följande källor användts:

Samlingar och otryckta arbeten.

Lysekils kyrkas arkiv: Räkenskaper och sockenstämmoprotokoll från 1664, folkmängdstabeller, kyrkoböcker m. m.

Lysekils kommunarkiv: Protokoll och handlingar från 1839.

Lysekils jordägares arkiv: Diverse handlingar.

Riksarkivet: Topographia (Stångenäs härad).

Kammararkivet: Diverse jordeböcker.

Kammarkollegium: Diverse handlingar.

Göt. Och Boh. Läns landskanslis diarium: Lysekils köpingsbref
Skattebok för Vese gods (tillhör fröken Gerle, Säm, Tossene)

Tryckta arbeten.

Claussön Peder: *Norriges och Omliggande Öers sandfærdige Bescriffelse.* Köpenhamn 1632.
Ödman Johan: *Chorographia Bohusiensis, Thet är: Bahu- Läns Beskrifning.* Stockholm 1746.

Holmberg Axel Em.: *Bohusläns Historia och Beskrifning.* Uddevalla 1845.

Bexell, S. P. och I. G.: *Göteborgs stifts Historia och Herdaminne.* Göteborg 1835.

Skarstedt C. W.: *Göteborgs stifts herdaminne.* Lund 1885.

Wallin, J.: *Beskrifning öfver badorterna å Sverges vestra kust.* Göteborg 1858.

En icke obetydlig del af bokens innehåll är tillkommen genom berättelser af gamla minnesgoda, numera aflidne Lysekilsboar.

Till Lysekils Kommunalfullmäktige och föreningen "Lysekils vänner", hvilka genom frikostiga anslag bidragit till arbetets förverkligande, står jag i stor tacksamhetsskuld. Ej mindre tack är jag skyldig fotograf M. Jacobsson i Lysekil, hvars vänlighet att till min disposition ställa sin rikhaltiga samling af äldre fotografier jag har att tacka för, att boken kunnat prydas med så många värdefulla illustrationer, och från hvars ateljer äfven de nyare bilderna föreskrifva sig.

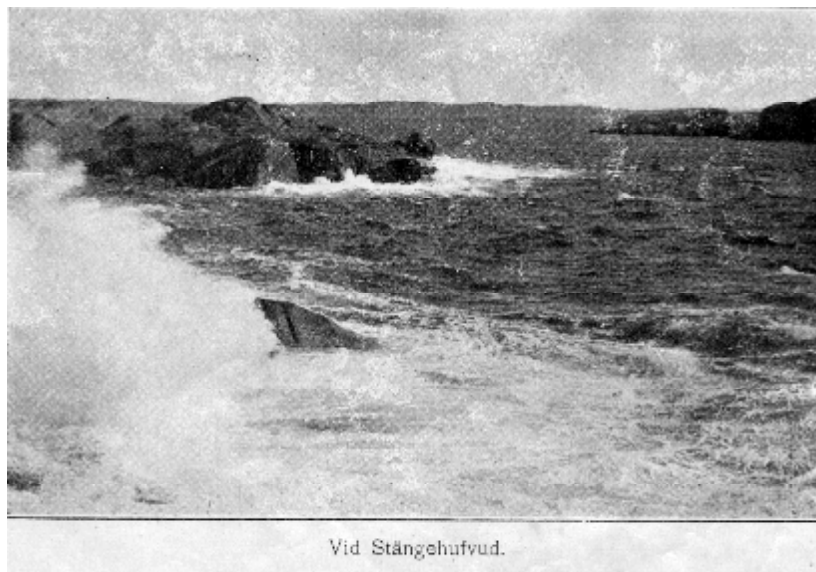
Dec. 1901

Författaren.

INNEHÅLL

Inledning	7.
Historisk och administrativ utveckling	16.
Kyrka, skola och fattigvård	32.
Näringar, kommunikationer m. m.	47.
Stadganden för samhällslifvet i äldre tid	54.
Sedvanor och bruk	60.
Badinrättningens tidigare skede	73.

6

Vid Stångehufvud.

7

Inledning.

Sjö- och stapelstaden Lysekil med 3,175 invånare* är belägen på 58° 16´ nordlig bredd ytterst på det i Skagerack utskjutande Stångenäs. Läget är öppet mot norr och öster, i väster resa sig väldiga berg af ända till 40 meters höjd, som knappt 1.000 meter från staden bilda förposten mot hafvet, det vackra Stångehufvud, och i nordost höja sig bergsträckor, hvilka oafbrutet fortsätta genom hela Stångenäs.

Längst i norr, vid östra stranden af Norra eller Gamla hamnen och vid foten af det delvis mycket branta Lotsberget, ligger Gamla staden (köpingen), det ursprungliga fiskeläget, ännu bibehållande en mycket åldrig prägel. Som fortsättning af den genom denna stadsdel löpande Gamla strandgatan, gå tvenne gator åt olika håll, båda utvisande den väg, det tillväxande Lysekil brutit sig. Den ena är Kungsgatan, stadens breda och ganska tilltalande hufvudgata, som sedan några år börjat bebyggas med allt prydligare bygnader och sträcker sig i sydöstlig och östlig riktning ända ned till Södra hamnens norra strand. Den andra, Stora Kyrkogatan, går i sydlig riktning intill gamla kyrkan och fortsättes därifrån af Lilla Kyrko- och

*1 jan. 1901. Lysekil var då den 53 i ordningen bland Sverges städer och intog platsen mellan Alingsås och Ronneby.

8

Stora Badhusgatorna, hvilka i samma riktning genomskära den efter badanstaltens anläggning uppvuxna Kyrkviksstaden.

Kungs- och Kyrkogatorna samt den mellan badinrättningen och Rosvik gående Rosviksgatan omsluta ett högt berg, som krönes af tvenne grafrös från bronsåldern och hvarpå stadens nya ståtliga kyrka är uppförd. På ömse sidor om Stora Kyrkogatan samt mellan Kungsgatan och ofvannämnda berg ligga jämförelsevis stora obebyggda

arealer. Det är Lysekils jordägare tillhöriga ”inägor”, hvars bebyggande de rådande kuriösa äganderättsförhållandena hindrat.

Badanstalten är belägen invid södra hamnen, å området mellan Kyrkviken och Rosvik. Här hafva under årens lopp utförts präktiga byggnader samt ansevärliga utfyllningsarbeten, hvarigenom betydliga områden vunnits, och efter den under detta år fullbordade utvidgningen af Stora badhuset m. m.

9

torde Lysekil utan vidare kunna betecknas som västkustens största och bäst ordnade badort.

Södra hamnen är numera den egentliga tummelplatsen för Lysekils lifliga sjöfart, och vid en af dess forna vikar, Rosvik, ha jämförelsevis dyrbara och präktiga kajanläggningar utförts. Här är de regelbundet trafikerande ångbåtarnes tilläggsplats, alltid full af lif och rörelse. På kajerna, hvilka förr under sillfiskets dagar, åtminstone vintertiden, voro alldeles öfverfyllda af silltunnor, ser man nu väldiga högar af gatsten, som vänta på att bli utskeppade, hufvudsakligen till Danmark, Tyskland och England. Här vid Södra hamnen ligga också de stora ansjovisfabrikerna.

Lysekils läge midt på den bohuslänska kuststräckan har i hög grad medverkat till platsens växande betydelse, särskildt som handelsort. Men samhället har också genom en kraftig inre styrelse på alla områden följt med sin tid. Härför talar skolväsendets utveckling, vattenledningen, de hygieniska anordningarne och i öfrigt en kommunal lifaktighet, åt hvilken konungen gaf sitt erkännande då han vid sin landstigning här sommaren 1900 förklarade Lysekils ansökan om stadsprivilegier beviljad.

Sedan dess har staden visat ytterligare prof på sitt framåtsträfvande genom att anslå 200,000 kronor. för åstadkommande af en normalspårig järnväg mellan Lysekil och bohuslänska längdbanan.

Sålunda har Lysekil på tingare än 70 år undergått förändringen från ett betydligt fiskeläge till Bohusläns andra stad, med en sjöfart, som betydligt öfverstiger den förstas. – Uddevalla. På denna tidsrymd stå som milstolpar förändringen till köping 1836, skiljsmässan i kommunal hänseende från Lyse och utgörande af egen kommun 1863

10

11

Samt stadsblifvandet 1900. Samhället, som redan på 1500-talet hade egen kyrka, men först 1887 erhöll egen präst, har under detta år blifvit skildt från Bro pastorat samt utgör numera eget gäll.

Fastighetstaxeringen, som 1860 uppgick till c:a 40.000 kronor, hade år 1900 stigit till omkring 3 ¼ million.

Det är med Lysekil som med de flesta äldre samhällen: man känner föga eller intet till dess tidigare historia. Ehuru den nuvarande staden är belägen i en trakt, som sedan äldsta tider varit föremål för häfdatecknares skildringar samt – åtminstone för ett par generationer sedan – talrika traditionella erinringar, finnes inga som helst bevis för, att Lysekil verkligen funnits till före 1500-talet. Lysekils läge är för öfrigt sådant, att det i fordna tider, då de platser voro af största betydelsen, som lågo vid det inre af långt i landet inskjutande vikar och fjordar, icke skulle kunnat vara af någon vare sig strategisk eller ekonomisk vikt. Ett undantag härifrån bildar visserligen grannstaden Marstrand, men det är att

Stenbrott vid Lysekil.

12

märka, att detta samhälle redan på 1200-talet privilegerades och hade de häraf följande fördelarne att tacka för sin forna uppblomstring och betydelse.

Den i äldsta tider högt utvecklade handeln i Viken, hvaraf nuvarande Bohuslän utgjorde en del, var icke af natur att bilda mera betydande samhällen utom de redan befintliga eller på grund af särdeles gynnsamt läge uppkommande köpstäderna. Sillfiskena däremot samlade i smärre samhällen en mängd fiskare, och dessa s. k. fiskelägenas välstånd växlade allt efter det sillen ”gick till” eller höll sig borta från kusten. Den omständigheten att fisket i Bohuslän ej inträffade på samma tid som i öfriga Norge, gjorde att Bohuskusten vid tiden för sillfiskena här bokstafligen öfversvämmades af fiskare icke blott af egen eller norsk nationalitet samt från de närliggande landen utan ock tillhörande allehanda nationer, särskildt skottar. Då växte fiskelägen upp liksom genom trollslag, trankokerier och saltsjuderier funnos snart sagdt på hvarje klippa, för att vid sillfiskets afstannande förlora värdet och lämnas åt sitt öde.

Finge man tro den sägen, som längre fram återgifves under rubriken ”Historisk och administrativ utveckling” är det ej omöjligt att Lysekils fiskeläge bebygts under 13:e seklets midt. Det berättas för öfrigt i konung Hakon Hakonssons saga bland dennes förtjänster, att han lät bebygga Öckeröarne och Gullög (Gullholmen) m. fl. öde öar i Viken. Detta skedde mellan åren 1240 och 1260.

Om man emellertid ej kan stödja sig på ofvannämnda sägen, så vet man med full säkerhet att Lysekil tillkommit senast under 1556-1587 års sillfiske. Detta skall ha varit det ymnigaste fiske, som någonsin inträffat i Bohuslän; i rikedomar strömmade

13

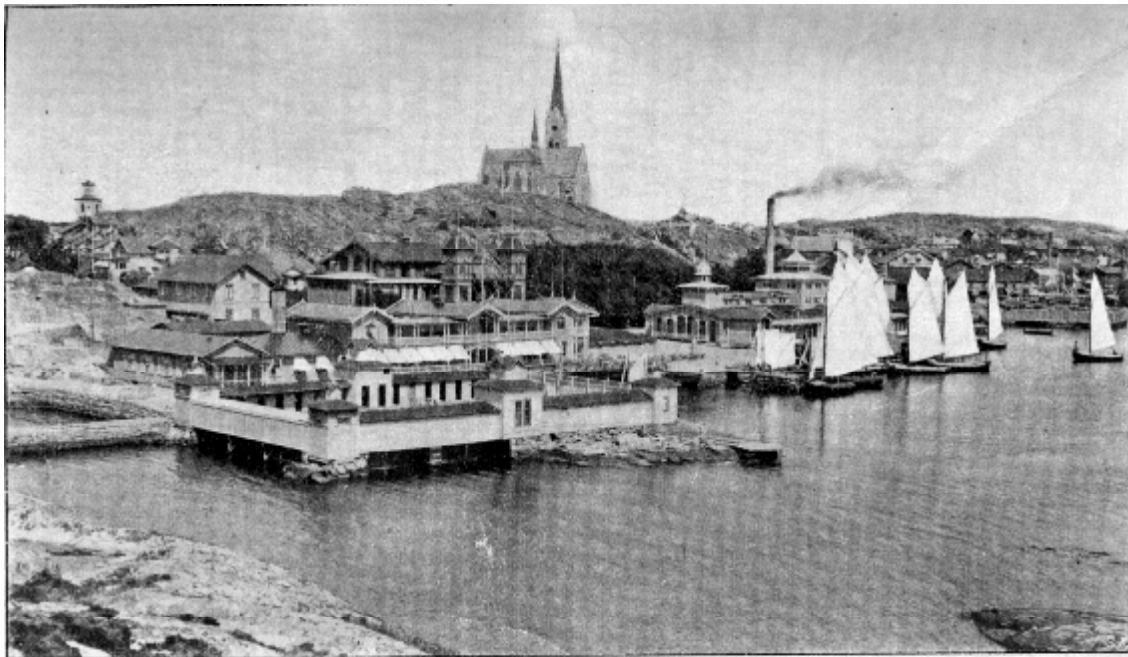
14

in, men sedefördärf och uselhet uppstod också i högsta grad. En samtida norsk författare – Peder Claussön – berättar bland annat, att ”saa hafver der paa 8 eller 9 vegger siöes (mil) langt att regne” – från Marstrandstrakten norrut – ”ved yderste Strandsiden, været mangi tusinde Huus oc Waaninger, oc boede utalligt Folck ved alle Fjorder, store oc smaa, oc alle Viger oc Sunde, paa Öer, Holmer oc faste Lande, saa vidt som samme Sildefiskend brugis kunde, Huorfore der oc tilseglende huert Aar mange tusinde Skib af Danmark, Tyskland, Srijlsland, Holland, England, Skotland oc Franckrige, til at kiöbe oc udföre Sild, oc finge de alle offurflödig nock: och före den siden vijt udi langt bortliggendis Lande, til Menniskens Föde och Underholdning.

Det är från tiden närmast efter detta fiske som de första bestämda uppgifterna om Lysekil datera sig. Den tidigaste omtalar, att platsen redan 1594 hade egen kyrka. med stöd af denna uppgift får det väl anses riktigt antaga, att Lysekil funnits före 1500-talets sillfiske, ty det förefaller osannolikt, att ett blott 30 år gammalt fiskeläge skulle kunnat skaffa sig ett eget tempel.

Vare härmed huru som helst: det mest sannolika är, att Lysekil i likhet med de flesta bohuslänska fiskelägen funnits till så länge sillfiske i större skala drifvits vid Bohuskusten.

15

Badanstalten från Slaggön.

16

Historisk och administrativ utveckling.

Att yttersta delen af Stängenäset redan för årtusenden sedan var bebodd, visa de trenne tretusenåriga bronsåldersgrafvar, som kröna bergen å ömse sidor om däliden mellan Gamla staden och Kyrkviken. Vid tiden för grafvarnes tillkomst hafva dessa berg sannolikt varit kringflutna.

Rörande Lysekils första bebyggande finnes en sägen, som i förra århundradets början var mycket bekant och uppgaf, att de första invånare voro två jutska kvinnor, hvilka drifvit öfver Kattegatt i ett bryggkar. Uppgiften är utan all betydelse, men utgör en belysning af det hos bohusläningen vanliga draget, att vilja spåra sin härkomst från främmande nationer. Häri har bohusläningen också rätt, ty under sillfiskena har befolkningen blifvit starkt uppblandad med utländningar. På den närliggande Malmön fanns åtminstone förr en liknande sägen: öns första bebyggare skulle ha kommit från Danmark på drifis.

En annan berättelse, som för länge sedan lämnat de muntliga sägnernas krets, vilja veta, att Lysekil funnits till, då den hemska farsot, som fått namnet digerdöden, år 1350 rasade i Norden. Denna rysliga landsplåga har synnerligen väl bibehållit sig i såväl

17

bohusläningens som den öfriga nordiska befolkningens minne. Berättelsen lyder sålunda:

inbyggarna i Lysekil hade med förfäran hört de härjningar, som prästen anställde å andra orter, och fruktade att själfva bli hemsökta af farsoten. Den öfverhängande faran måste afvändas, och, antingen till följd af någon fanatikens inrådan eller under inflytande af känslan att något offer måste göras, så beslöt man lefvande begrafva någon för att därmed rädda samhället.

Men hvar skulle man taga offret ifrån? Ingen ville utlämna någon af de sina, och det var därför med lättade hjärtan man kom att tänka på en främmande flicka, som sedan några dagar gått omkring på fiskeläget och bettlat. Invid landsvägen, ett bra stycke från läget, ungefär där planteringen å Stora torget nu är gjord, gräfdes en stor grop, i hvilken man nedlade åtskilliga matvaror. Sedan lyckades man ganska lätt narra den uthungrade flickan att gå ned i gropen, som, under det flickan hindrades att komma upp, skyndsamt igenkastades.

Platsen, där denna hemska begrafning skall ha ägt rum, har ända in till midten af 1800-talet benämnt ”korset”, troligen emedan ett kors upprests å platsen. Säggen tillägger, att farsoten aldrig kom längre än till korset, och att Lysekil, sålunda blef räddadt.

Man bör kanske ej obetingadt tro denna berättelse, men man bör också betänka, att öfverallt, där traditioner från digerdöden kvarleva, skiljer man mycket noga mellan denna farsot och andra af yngre datum, hvadan någon förväxling med afseende på tiden ej rätt gärna torde förelagga. Hvad själfva tilldragelsen beträffar, har man lika litet skäl att tvifvla på traditionernas utsago. Den från hednatiden länge kvarlevande seden att söka afvända sjukdomar eller andra olyckor genom att

18

Begrafva lefvande djur, har enligt Axel Em. Holmberg tillämpats här i länet så sent som 1830, då en ståndsperson, för att afvända en farsot, som hemsökte hans kreatur, lät begrafva en lefvande häst.

Den tidigaste verkliga uppgift, man hittills känner om Lysekil, är, att Fiskebäckskils och Lysekils kyrkor år 1594 hade gemensam kaplan. Då platsen redan vid denna tid hade egen kyrka, kan man göra sig en föreställning om dess betydighet. Lysekil bar vid denna tid namnet Stang eller Stangen, hvars släktskap med Stangenes (Stångenäs) är påtaglig. När detta namn fått vika för Lysekil är obekant; dock har namnändringen skett före 1632.

Under norska tiden synes man ej ha brytt sig om att dra någon skatt af Lysekil, ty det förekommer ej i jordeböckerna förr än under den om statsinkomster så angelagne Karl XI, hvars far, som bekant, förvärfvade Bohuslän åt Sverge genom freden i Roeskilde 1658. År 1685 blef fiskeläget af jorddelningskommissionen taxerad till 24 daler silfvermynts ränta och tilldeladt landtstaten som löneförmån åt kronobefallningsmannen i Sunnervikens fögderi.

Lysekils egenskap af kronofiskeläge upphörde 1715. Detta år utbjöds nämligen Lysekil tillsammans med Malmön och några andra kronolägenheter i häradet på öfverhetens förordnande till salu på ordinarie häradsting den 30 maj och 2 Juni. Prosten Anders Bornander

i Bro bjöd 50 daler silfvermynt* för Lysekil, schoutbynachten Olof Knape på Vese 5 daler mera. Den senare ökade sitt bud med ytterligare 5 daler därför, att fiskeläget låg intill hans ägor. Prosten Bornander ansåg sig ej kunna bjuda så mycket och sålunda blef Lysekil underlydande till Vese. Köparen, som samma år blef

*1 daler silfvermynt ung. = 89 öre

19

amiral och adlades Strömstjerna, erhöll 1720 skattebref å läget.

Protokollet från denna auktion, som hölls å dåvarande gästgivaregården Mellby, upplyser, att Lysekil ”är beläget på fasta landet, hvarest är boende någre strandsittare, som med fiskeri nära sig och hafva hvarderas kåltäppa och någre af dem hvar sin ängefläck till en eller två pallmar hö inalles samt enskildt mulbete, så att nämnden intet högre kunna värdera fiskeläget än som hr schoutbynachten därför bjudit.”

Samma protokoll omtalar, att vid auktionen ”voro ock någre af hvarit fiskeläges inbyggare efter förut gången all män publikation tillstädes och blefvo tillbudne skatterättighetens lösande. Men de svarade både för sig och deras hemmavarande frannar, att de hvarken bjuda därpå eller förmå för deras fattigdoms skull lösa bemälde fiskelägen.”

Det rådde nog inget välstånd på Lysekil vid denna tid då ingen sill gick till kusten, och såväl handel som fiske i hög grad försvårades af norrmanen Tordenskiolds härjningar i Skagerack och Kattegatt. Men det förtjänar anmärkas, att i kyrkokistan

20

Låg en tre gånger så stor summa som den köpeskilling, Lysekilsboarne ej ansågo sig orka med att betala.

Amiral Strömstierna dog 1730 utan att efterlämna några bröstarfvingar, hvarefter hans egendomar öfvergingo till majoren Johan Casper Greiffenschutz, som var gift med en brorsdotter till amiralens fru. I bouppteckningen efter major Greiffenschutz, som dof 1767, förekommer Lysekil icke, hvadan fiskeläget troligen under majorens lifstid blifvit på något sätt afhändt. Detta bestyrkes också af en gammal anteckning, som upplyser, att Lysekil 1767, således Greiffenschutz dödsår, försålt af den rike assessorn Henrik Bernhard Virgin, herre till Holma, för 1500 daler silfvermynt till inspektör Kamp i Marstrand och dennes hustru Eleonora Chapman.

År 1747 började ånyo en synnerligen gifvande sillperiod. Fisket var nu tillåtet uteslutande för svenskar, och följderna blef, att skärgårdens ekonomiska förhållanden i hög grad förbättrades. Äfven i Lysekil lämnade den förra fattigdomen plats åt ett växande välstånd.

I augusti månad 1777 aflät fiskelägets ägarinna, änkefru Kamp i Marstrand, till sina underhafvande på Lysekil, ett bref, som kom att helt omgestalta äganderättsförhållandena på fiskeläget. Sedan fru Kamp meddelat, att Lysekil afkastar endast 2 % på kapitalet, och att hon ej kan försvara en sådan förvaltning af sina barns fädernearf, utan måste försöka få afkastningen höjd till 6 %, förklarar hon, att för hvarje tomt skall hädanefters betalas 1 riksdaler specie eller 6 daler silfvermynt, och för dubbel tomt 2 riksdaler specie. Hon anser detta ej för högt, då hon af gamla handlingar erfarit, att tomtlegan förr utgått med en långa för hvarje tomt, och anmärker ”att långfisken ofta ställt sig ganska

21

dyr. Emellertid sågo hon allra helst att Lysekilsboarne köpte fiskeläget, som hon då skulle lämna för 1333 1/3 riksdaler specie eller 6,000 daler silfvermynt.

På samma gång Lysekilsboarne insågo fördelen af att själfva äga den torfva, de bebodde, var nu flertalet af dem i sådana omständigheter, att det af fru Kamp föreslagna köpet kunde komma till stånd. Ett fyrtiotal åboar öfverenskommo att gemensamt friköpa fiskeläget, och i slutet af januari månad 1778 afreste sexton af köparne till Marstrand för att träffa öfverenskommelse med fru Kamp.

Köpet kom till stånd, och följande köpebref upprättades:

Med Sundt Förnuft och af egen fri vilja, samt mine Lagmyndige Barn och Arfwingars Ja och Samtycke, har jag Eleonora Kamp uplåtit och försåldt Skatte-Fiskläget Lysekihl med Salteriet Rinckenäs och därtill befintlig äbyggnad, af Mansamt Uthus jemte den därbredvid liggande Frälse-jord Åkerbräcka kallad samt bägges tillhöriga Holmar, beläget uti Bohus Lähn, Stangenäs Härad och Lyse sokn, till Åboarne uppå förenämnde Skatte-Fiskeläge, Anders Christensson, Clement Andersson, Pehr Pehrsson Klein, och Lars Caspersson å en sextonde del, samt Lars Andersson Prest, Lars Henricsson, Wilhelm Pehrsson, Hans Örnberg, Casper Nilsson, Nils Clementsson, Nils Andersson, Jöns Nilsson, Olof Nilsson, Jöns Malmgren, Pehr Hansson Löcke, och Olof Andersson Krabbe, tillika med deras medintressenter å en sextondel mot en öfvenskommen Kjöpeskilling nämligen för Skattefiskläget Lysekihl med förenämde dess tillhörigheter, Ett Tusende Åttatjo Try och en tredjedels Riksdahler, och Frälsejorden Åkerbräcka Twå Hundrade Femtjo Riksdahler, tillsammans Et Tusende

Try Hundrade Trettio Try och en tredjedels Riksdaler Swänsk Specie, hvilken köpeskilling jag den första pänning med den sista bekommit och härmed qvitterar; samt

22

Derföre afhänder mig, med mina Barn och arfwingar samma Skatte-Fiskeläge Lysekihl samt Frälsejord Åkerbräcka med alla dess tillhörigheter, sådant, som det af mig, efter aflemnade Dokumenter, hittills innehafts, hvad nu är och lagligen tillvinnas kan i våto och torro, samt afträder det – med all Laga hemul till förenämnde Lysekihls Åboar, dess medintressenter, Hustrur och Barn, födde som ofödde, at uti evärdeliga tider bruka och bebo, som sin laga och vählfångna egendom.

Till yttermera wisso, att denna Handel efter förenämnda Köpebrefs Bokstafliga lydelse ord ifrån ord utan minsta förtydelse hållas skall, bekräftas den uti tilkallade vittnens närvaro med mitt namn och Signetes undersättande, som skier i Marstrand år efter Wår Frälsares Christi födelse det Ett Tusende Sju Hundrade Sjuttio Åttonde den tjugonde fjerde dagen uti Januarij månad.

Elonora Kamp

Häradsrättens fastebref å detta köp den 6 december 1779.

Emellertid var det nära, att Lysekilsboarne än en gång skulle fått sig en ny herre. Den från Hamburg inflyttade köpmannen Fredrik Christian Bundsen, som samma år förvärfvare säteriet Holma, hade ögonen öppna för Lysekils värde. Det berättas, att då ombuden från Lysekil afslutat köpet och skulle lämna fru Kamps hus, mötte de Bundsen i trapporna. Han hade uppjudit alla sina krafter för att komma före Lysekilsboarne, men hade tydligen för sent fått reda på de underhandlingar, som fördes mellan dessa och fru Kamp.

Ett försök att annullera detta köp gjordes några år senare af kaptenen Carl Cl. Gegerfelt, en svärson till fru Kamp. I sin till konungen ingifna skeift af den 4 juli 1785 ansåg han, att köpet stod i strid mot såväl 10 kap. 1 § Jordabalken som 20 kap. 2 § och 22 kap. 3 § Ärfdabalken samt anhöll

23

Underdånigast å egna och medarfvingars vägnar, att k. m:t måtte låta köpet återgå, emedan det skett utan hans och ”medarbarns samt förmyndares och behörig domstols vetskap”. Dessutom ansåg han, att köpeskillingen var för liten, och styrker genom utdrag af bouppteckningen efter inspektor Kamp, att Lysekil med Rinckenäs och där befintliga åbyggnader samt Åkerbräckan vid dennes död 1770 upptagits till ett värde af 7,500 daler silfvermynt.

Köparne förständigades inkomma med förklaring, och de inlämnade också en mycket diger sådan. Emellertid synes enkefru Kamp under tiden ha lyckats blidka sin svärson, och i en ny skrifvelse den 19 september nedlägger han sitt yrkande ”i anseende till de många personer, hvars välfärd därunder komme att bero”, och sedan han ”godtgjorts för hafda kostnader”, samt begär i stället nådig fastställelse å köpet.

År 1808 upphörde sillen ånyo att ”gå till”. Lysekils invånareantal uppgick 1790 till 536 personer, men nedgick sedan ända till 1820, beroende därpå, att en hel del folk, som hitkommit under sillperioden, efter dennas slut afflyttade.

Omkring 1830 bosatte sig här en man, som skulle blifva af största betydelse för samhället. Det var en ung svensk sjökapten vid namn I. G. Mollén, som efter att ha företagit vidsträckta sjö- och handelsresor, och en tid varit bosatt i London, där han gift sig med en engelska, slog sig ned här såsom ombud för ett bolag för export af hummer och fisk. Hans kraftfullhet och andra framstående egenskaper kom honom snart att vinna inflytande i samhället, och efter få år var det han, som styrde och stälde. Han hade ett brinnande nit och intresse för kommunala spörsmål, och verkade ifrigt, fastän stundom fåfängt, för upplysning och framåtskridande.

24

Han upprättade bl. a. en ganska omfattande spannmålsaffär samt blef tysk, dansk och nederländsk vice konsul. Dessa sistnämnda befattningar voro ganska välbehöfliga, emedan Lysekils hamnar den tiden besöktes af hundratals främmande, vinddrifna fartyg.

Vid 1835 års riksdag väcktes inom bondeståndet motion om en stads anläggande vid Lysekil. Riksdagen ansåg de härmed åsyftade fördelarne kunna lika väl vinnas, om köpingsrättigheter beviljades åt samhället. Sedan kommerskollegium fått ärendet om hand, och yttranden från vederbörande infordrats, utfärdade k. m:t följande år privilegier för Lysekil en af stad oberoende köping. Köpingsbrevet är af följande innehåll:

CARL JOHAN med Guds Nåde Sverges, Norges, Götes och Vendes konung.

Vår ynnest och nådiga bevågenhet med Gud allsmäktig troman, landshöfding, generalmajor, öfverkommendant på rikets västra kust, kommandör af vår Svärdsorden, riddare af kejsarl. ryska S:t Annæ ordens 2:a klass samt af kongl. Preussiska

25

Merits orden! Med anledning af en inom Bondeståndet vid sistlidne Riksdag väckt motion om en stads anläggande vid fiskeläget Lysekil inom Stångenäs härad af Göteborgs och Bohus län, hvarigenom ej allenast en stor fördel ansetts skola erbjudas för afsättningen af landets produkter från kringliggande orter, utan äfven ett fördelaktigt tillfälle erbjudas för de nämnda ställe omgivande fiskelägenas invånare att på nära håll få afhämta sina förnödenheter, hafva Rikets Ständer, som betviflat nyttan af en stads anläggning vid Lysekil och ansett de med motionen åsyftade fördelar snarare vinnas, om vid Lysekil en fri, af stad oberoende handelsköping anlades, hos Oss i underdånighet anhållit, att, då en tillförlitlig pröfning af denna fråga förutsätter kännedom af sådana speciella och lokala omständigheter, som af Rikets Ständer icke kunde förväntas, Oss i nåder måtte täckas föranstalta om vederbörlig undersökning i afseende på hvad rörande detta ämne förekommit, samt, i händelse anläggandet af en sådan handelsköping vid Lysekil skulle befinnas nyttigt, dertill lämna nådigt tillstånd.

Sedan vid företagen nådig pröfning af detta ärende, vi, under den 3 maj förlidet år, ansett anläggande af en stad vid Lysekil ej vara af behofvet påkalladt, men tillika anbefallt Vårt och Rikets Kommerskollegium att, efter det I öfrige vederbörande blifvit i ämnet hörde, inkomma med underdånigt yttrande öfver den af Rikets Ständer väckta fråga om anläggning af en handelsköping i Lysekil, så har Kollegium, med öfverlemnande af samtliga vederbörandes i frågan afgifna förklaringar och yttranden, för egen del i underdånighet anmält att på grund af hvad upplyst blifvit, så väl af innevånarne i den omkring Lysekil belägna landsort som af Eder, ansåg kollegium all anledning vara att, om rättighet till utöfvande af handel och handverk samt andra näringar i Lysekil blefve i nåder medgifven, sådant skulle bidra till ökad rörelse å denna plats och, i följd däraf, blifva af fördelaktig verkan på välståndet därstädes och uti kringliggande landsort. Men då i allt fall ej kunde på förhand med visshet bestämmas, huruvida en så betydlig handel vid Lysekil komme att äga rum, att stället

26

Förtjänade att förses med privilegier antingen såsom stad eller oberoende köping, har Kollegium med afseende å den mindre fördel för det allmänna, som beredes genom anläggningen af städer eller friköpningar med obetydlig handelsrörelse, i hvilka fattigdom vanligen vore rådande, i underdånighet hemställt, om icke, utan att för närvarande meddela Lysekil privilegier såsom en af stad oberoende köping, Oss skulle täckas, för att underlätta såväl afsättningen af kringliggande landsorts produkter som tillgången af erforderliga stadsmannavaror, i nåder förklara

1:o att hvar och en, som i någon af städerna inom Göteborgs och Bohus län ägde burskap å handel måtte vara berättigad att äfven i Lysekil idka handelsrörelse;

2:o att rättighet till handverks utöfvande i Lysekil måtte af Eder kunna meddelas hvarje välfrejdad till myndiga år kommen person, som genom betyg styrkte sig äga kännedom af det handverk han ville utföra.

3:o att alla slags fabriker och manufakturer finge därstädes, efter att hos Kommerskollegium gjord anmälan och därtill erhållet tillstånd, anläggas och drifvas;

4:o att hvar och en välfrejdad till myndiga år kommen person, som hos Eder anmälte, måtte förunnas rättighet att därstädes idka bryggeri, bageri och slagteri;

5:o att på Eder måtte ankomma att bestämma antaket af värdshus, spiskvarter och krogar i Lysekil samt för sådana meddela tillstånd; och

6:o att alla landtmannaprodukter, som ej äro skämda eller för hälsan skadliga, finge, med undantag af bränvin, vid försäljning hvaraf bränvinsbränningsförordningens allmänna föreskrifter skulle tjäna till efterrättelse, föryttras i Lysekil alla söckendagar i huru små partier som helst.

Hvarförutan Kollegium föreslagit, att till ordnings vinnande inom denna handelsplats i händelse af nådigt bifall till hvad Kollegium nu i underdånighet hemställt, en särskild ordningsman borde af Eder därstädes förordnas och med instruktion förses.

27

Hvad Kollegium sålunda anført och handlingarne i målet innehålla hafva Vi i nådigt öfvervägande tagit, hvarvid med fästadt afseende å ifrågavarande ords fördelaktiga läge, ej mindre för idkande af sjöfart, än för afsättning af kringliggande bördiga och folkrika landsbygds produkter, samt då densamma redan äger en folkmängd af 500 invånare, som sysselsätta sig både med skeppsbyggeri och utrikes sjöfart, vi funnit skäligt att, med bifall till hvad Kollegium i öfrigt föreslagit, i nåder förünna Lysekil, hvarest dessutom finnes både lotsstation och inloppstullkammare samt kyrka, privilegier såsom en af stad oberoende köping, med rättighet för hvarje välfredad svensk eller utländning af kristlig trosbekännelse, sedan han vunnit svensk medborgarrätt, att efter sökt och vunnit tillstånd af Eder, i köpingen sig bosätta och, utan tvång af korporationer, skrän eller gillen, af hvilken beskaffenhet som hälst, därstädes idka handel och handverk.

Meddelande Eder detta till behörig kännedom samt Eders och vederbörandes underdåniga efterrettelse, befalle Vi Eder Gud allsmäktig nådeligen. Stockholms Slott den 27 februari 1836.

CARL JOHAN.

C. D. Skogman.

Köpingsfrågan låg konsul Mollén ytterst varmt om hjärtat, och tvifvelsutän har Lysekil honom samt följande lilla händelse att tacka för sina köpingsrättigheter.*

Sommaren 1835 hade Lysekil besök af dåvarande kronprinsen, sedermera Oscar I. detta var sannolikt det första kungliga besök, hvarmed Lysekil hedrats. Kronprinsen befann sig med sin familj på väg till Kristiania till Göteborg ombord å en

*Som man finner af köpingsbrevet, var det kommerskollegie mening, att här endast borde upprättas en handelsplats. Samma dag Lysekil erhöll sina privilegier, afslogs Fjällbackas ansökan om köpingsvärdighet.

28

Kunglig lustyacht, hvilken bogserades af en af flottans mindre transportångare. Kronprinsen steg i land vid nuvarande Fiskbryggan (Norra Hamnen), som rikt smyckats med flaggor och grönt, samt mottos af konsul Mollén. Naturligtvis hade alla fiskelägets hemmavarande invånare samlats för att se någonting så ovanligt som de kungliga personerna. Dessa senare fördes af Mollén till hans hem "Konslegården" Konsulliden, som ännu bär detta namn. Här hade naturligtvis Mollén ett ypperligt tillfälle att för kronprinsen framlägga köpingsfrågan, och att han med värme förfäktat densamma, därom kan man vara förvissad.

Nästa dag, då de kungliga skulle fortsätta resan söderut, hade den västliga vinden friskat i så, att det blåste ganska hårdt. En lots härifrån gick ombord i den bogserande ångaren, och konsul Mollén, som tillika var lotsälderman, ställde sig vid lustyachtens roder. När man hunnit till Kråksundsgap, två och en half mil söder om Lysekil, förstod Mollén, att den svage ångaren ej skulle kunna orka yachten ut genom gattet, ty vind och sjö satte våldsamt in. Man försökte emellertid, men då bogseringen visade sig fåfång och Mollén fruktade att yachten skulle råka i drift, slungas in mot klipporna och sönderslitas, kapade han utan betänkande bogserlinan och lyckades föra yachten med sin dyrbara last i lä af en holme. Ångaren, som nu endast hade att reda sig själf, lyckades med lätthet passera gattet.

Både kronprinsen och kronprinsessan visade sig mycket tacksamma för den raska handlingen, och den förre bad Mollén framställa en bön, som, om det stode i kronprinsens förmåga, skulle blifva uppfylld. Det berättas, att Mollén då bedt om köpingsrättigheter för Lysekil.

29

Lysekil har också visadt sig värdigt dessa privilegier, ty den nya köpingen gick raskt framåt i alla afseenden, ehuru det egentliga uppsvinget ägt rum under de två senaste årtiondena.

Köpingsblifvandet medförde ingen förändring i kommunalt hänseende, Lysekil fortfor att tillhöra Lyse socken, till dess det 1863 blef egen kommun.

Under 1700-talet var ”stranden”, såsom den då bebyggda delen af Lysekil kallades, för ordningens upprätthållande indelad i 6 rotar, hvilka förestodos af hvar sin sexman. Åtskilliga af dessa sexmäns göromål omnämnas längre fram. Sexmansinstitutionen upphörde 1818 genom kongl. Bref den 15 April, enligt hvilket ”hvid capellet Lysekihl liksom vid öfriga socknar i länet stadgade ock för stadigt förhållande välkände Personer skola utses till ordningsmän inom samhället, till bevakande deraf att Sedlighet, Lugn och Ordning iakttages såväl vid de stundom anställande Lektugor som eljest i allmänhet”.

Det första valet af sådana ordningsmän ägde rum 1823, och utsågos då Anders Johansson Korseberg samt tunnbindaren Petter Lyberg. Man ansåg sig ej behöfva välja flere än två ordningsmän, emedan ”här sällan anställes mer än en lektuga på en gång, och samhället icke är synnerligen talrikt.”

Elfva år senare företogs nytt val af ordningsmän, ”emedan de nuvarande ej synes äga det anseende inom Församlingen, som en ordningsman ovilkorligen bör hafva, om ändamålet med hans befattning skall vinnas”. I stället utsågos Berndt Hansson Lindbom och snickaren Sven Wallin. I början af

30

[bild]

Lysekils utseende i början af 1800-talet.
(Nuvarande Gamla staden.)

31

år 1836 nämnes Wallin strandens föreståndare; Lindbom synes ha utgått som ordningsman.

Den 9 oktober 1836 valdes den nya köpingens förste ordningsman, gästgifvaren David Schiller. Denne sökte emellertid genast befrielse från uppdraget, och k. bef. förordnade om nytt val, hvarvid snickare Wallin fick återtaga befattningen. Redan i mars 1837 synes Wallin ha fått vika för kontrollör D. M. Deijenberg, och från 10 mars till 21 april 1839 bekläddes sysslan af kronolänsmannen A. C. Sonnenstein. Sistnämnde dag valdes konsul I. G. Mollén, som därpå i nitton år intog samhällets förnämsta förtroendepost. Sedan Mollén afsagt sig uppdraget, öfverflyttades detta den 4 januari 1858 på tullinspektör G. E. Bundsen.

Kyrka, skola och fattigvård.

När Lysekil blef kapellförsamling och fick egen kyrka, är ej bekant. Emellertid vet man, att Lysekil i slutet af 1500-talet var ett eget kapell, ty en gammal anteckning från 1594 uppger, att "Bispen gaf herr Jörgen (Knutsson) udi Stang lof at draga hem från Bro, och begärde han, at bispen ville unna honom at behålla Stangen och Fiskebäckkils kirche så länge hr Nils i Tegneby och Bente, hr Mortens enka i Bro, ville unna honom dem".

Från 1682 finnes såväl räkenskaper som sockenstämmoprotokoll för Lysekils kyrka och församling ännu i behåll.

Det uppges, att Lysekils dåvarande kyrka först skall ha stått på Saltö. Man kan ju mycket väl tänka sig att under något af medeltidens sillfischen innevånarne på Kornöarne, Saltö, Grundsund, Skalhamn och Lysekil gemensamt byggt en kyrka på den centrala ön Saltö, men det troligaste torde vara, att Lysekils kyrka uppförts af timret från något af Saltöns trankokerier, som efter sillfiskets slut blifvit värdelöst, och att därigenom den sägen uppkommit, att kyrkan först stått på Saltö.*

*På Saltö (1/4 mil norr om Lysekil) synas ännu betydliga byggnadsrester, hvilka i likhet med de märken efter tomtningar, som förekomma på den N. V. om Norra Hamnen belägna St. Skeppsholmen, åtminstone delvis föreskrifva sig från 1500-talets rika sillfiske.

Såvidt man af tillgängliga ofullständiga teckningar kan döma, torde denna, samhällets troligen äldsta kyrka ha varit ytterst liten med platser för omkring 150 personer i 16 bänkar. Enligt gamla berättelser har detta tempel varit beläget söder om nuvarande gamla kyrkan, och detta kan betraktas som otvifvelaktigt, emedan man vid gräfningar påträffat grundmurar 10 fot söder om den senare, hvarjämte läget af den ända till midten af 1800-talet kvarstående klockstapeln ytterligare bestyrker denna uppgift.

Altartaflan, läktaren och stolarne i koret målades år 1710 för en kostnad af 50 daler silfvermynt, af Schönfeldt, en målare, som prydt flera af Bohusläns kyrkor och som året förut utfört de målningar, hvilka ännu synas i Bro kyrka. altartaflan är densamma, som ännu hänger å södra väggen i gamla kyrkan. Den är indelad i tolf fält med bilder ur Kristi lidandes historia.

Att döma af räkenskaperna torde kyrkan ha varit väl underhållen och prydlig. År 1725 beslutas, att kyrkans kontanta tillgångar, 188 daler silfvermynt, skola användas till diverse reparationer. I protokollet heter det: "omsider blifva stohlarne i kyrkan vackert måhlade och stofferade, men hvad sedan är till öfverskott användes till väggarnes och takets stoffering och måhlning i Choret och storkyrkian, så långdt det medlen kunna tillsträckia, på det at de, som pläga offra eller förähra till kyrkian nogra pgar eller anat, måge si, att hvad som til kyrkian förähras blifva riktigt användt till kyrkians prydadt, och således flere måge blifva uppmuntrade at till denna fattiga kyrkian något förähra". Efter sex år voro dessa reparationer fullbordade och kyrkan "väl reparerad till väggar och tak".

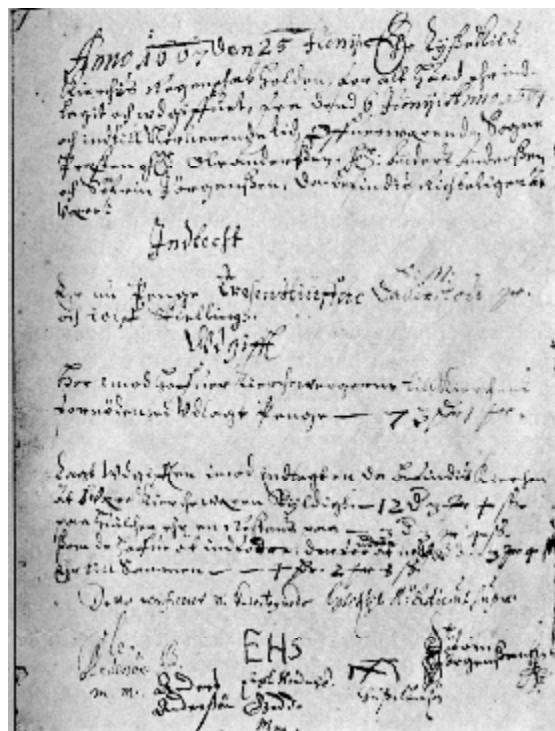
Vid biskopsvisitation i Bro 1828 framställdes förfrågan, huruvida den kalk med tillbehör, som skänkts till Lysekils församling från Norge, ej finge lånas eller säljas eller förvaras hos pastor loci. Svaret blef, att man i Bro får skaffa sig egen kalk och ”eljest köpa af tenn, om man ej förmår af silfver.”

Då kyrkan hade fönster endast på södra väggen och däraf var något mörk, beslöts 1738 att upptaga fönster äfven på norra väggen. Vid samma tillfälle beslöts att omhjuta kyrkoklockan och ”med någon ansenlig tillsats göra den så stor, att den kunde höras öfver hela läget. Klockan omgjöts i Göteborg och hänger ännu i gamla kyrkan. Å ena sidan bär den inskriften ”Guten i Göteborg af Arvid Böök anno 1747” och å andra sidan ”Til Guds namns ähra och Lysekihls församling til dienst är denna klocka guten. Dåvarande probst och kyrkio herde Herr Andreas Bornander, Kyrkio wärd Rasmus Börison”.

Efter 1739 synas i räkenskaperna inkomster för begrafningar inuti kyrkan. Tre år senare beslutades, att de af lägets invånare, som vilja begrafvas i kyrkan skola betala för graföppning 4 daler silfvermynt för en vuxen person och 2 daler för ett barn. ”Om någon främling vill begrafvas betalas dubbelt. Skulle ock någon kyrkovärd, som länge vårdat kyrkan, vilja där inläggas, gifves för honom allenast 2 daler”.

En mess-skrud af svart sammet med silfverbroderier skänktes till kyrkan 1770 af inspektor och fru Kamp i Marstrand, ”strandens” dåvarande ägare.

Redan 1734 hade en vacker brudkrona skänkts till kyrkan af kyrkovärden Rasmus Börjesson och hans hustru Helena Hansdotter Refsal. 1782 inköptes ytterligare en brudkrona med tillbehör samt nytt altarkläde

Facsimile ur Lysekils kyrkas äldsta räkenskapsbok

Kyrkan blef med tiden för liten för den tillväxande församlingen, och 1785 beslöt man bygga en större ”på hvad sätt som bäst kan sägas, utan skall med första bli aftalt och uppgjordt”. Nio år senare fattade församlingen beslut att ingå till landshöfdingen

36

Och biskopen med begäran, att få till bestridande af byggnadskostnaderna uttaga ”kyrkans befintliga penningar” och att få till byggmästare ”taga den, med hvilken församlingsboarne sjelfva kunde komma öfverens”.

Ritningen uppgjordes af öfverintendentsembetet, och för byggandet ingicks kontrakt med mästern Sven Nilsson i Ale härad, Skepplanda pastorat, hvilken för arbetet skulle erhålla 1225 daler silfvermynt. Kyrkoarbetet påbörjades den 29 augusti 1796.

Som handtlangare vid kyrkobyggnaden fingo ”strandens” invånare sjelfva tjänstgöra, hvarjämte alla inhyses-hjon och handtverkare måste utgöra dagsverk. Den, som var uppbådad till arbete vid byggnaden, men ej infann sig, bötdes här för 6 daler.

Efter ett halft år beviljades för den pågående kyrkobyggnaden ett sammanskott af 10 riksdaler ”på hvarje förmögen strandens invånare, 5 på hvar af de mindre förmögne och 2 riksdaler på de minst förmögne”.

Samtidigt åtog sig mästern Sven Wallin att utföra inredningen i kyrkan, oberäknadt altartafla och predikstol, för 333 riksdaler 16 sk. Specie samt allt träarbete till fönster och dörrar för 22 riksdaler. Härutöver skulle bestå honom kost och erforderlig handtlangning. I september 1797 inköptes predikstolen från Christine Tyska kyrka i Göteborg för 50 riksdaler specie, och påföljande nyår såg man sig nödsakad besluta ett mindre sammanskott för tornbyggnaden.

Kyrkans högtidliga invigning egde rum den 4 februari 1798 hvarvid prosen och kyrkoherden i Tanum, Gomer Brunius, höll ett ståligt tal, som t. o. m. utkommit i tryck.

37

Kostnaderna för kyrkobyggnaden hade nu stigit till 4000 riksdaler specie och ändå var den icke alldeles färdig. Men det var en kyrka, som icke skämdes för sig, och mycket för stor för församlingens dåvarande behof, gaf hon likväl Lysekilsboar som främlignar all anledning tycka, att det var ett ”karlaktigt bygge”. Kyrkan var 42 alnar lång, 17 alnar bred och 13 alnar hög, och en af länets största landskyrkor.

De, som utgjort arbeten vid kyrkan samt betalt sina fulla uttaxeringar, erhöilo fria bänkrum på lifstid. Andra betalade en billig afgift antingen årligen eller en gång för alla.

Den från Tyska kyrkan i Göteborg inköpta predikstolen förtjänar några ord särskildt. Troligen den vackraste och dyrbaraste i hela stiftet, ja, kanske på mycket längre håll, är den ett ypperligt prof på flydda tidens träsnidarkonst. Visserligen röja de särskilda figurerna en viss naivitet i kompositionen, men då den som här är parad med den omiskännligaste pieteten för det behandlade ämnet blir den ingen gång nedsättande för det konstnärliga värdet.

Själfvä "korgen", som egentligen är en åttakantig, men hvaraf endast fem sidor finnas, är försedd upp- och nedtill med friser af frukt- och bladornament samt serafhufvuden. Hvarje af de fem sidorna har en medaljong med någon bild ur Kristi historia. Öfver "korgen" hänger en baldakin, likaledes rikt sirad med blad- och fruktornament och hvilken uppbär allegoriska figurer för några dygder och egenskaper samt öfverst den Uppståndnes bild. Trappbarrieren och skranket äro prydda med fristående figurer såsom Kristus, Petrus, Paulus, evangelisterna, basunblåsande änglar, samt en medaljong föreställande syndafallet. Troligen har skranket

38

Ursprungligen varit större eller också har "korgen" haft ytterligare en sida, emedan en lös medaljong, som afbildar yttersta domen, finnes upphängd på skrankets insida.

År 1670 lät borgmästaren i Göteborg, Heinrich Braun-Johan, på egen bekostnad hos mästern Johannes Jæger i Stralsund beställa en predikstol att föräras till Christinæ Tyska församling i Göteborg. Kostnaden var beräknad till 500 Rdr in Karoliner, men uppgick, innan predikstolen blef färdig, till 800 Rdr samma mynt, hvilket på denna tid var en oerhörd summa.

Vid 1746 års eldsvåda skadades äfven tyska kyrkans inre; predikstolen blef dock ej värre åtgången, än att den kunde med lätthet återställas. Emellertid donerade en församlingsmedlem, I. P. Holterman, 2000 riksdaler specie för anskaffande af ny predikstol och altartafla i Tyska kyrkan. Med anledning häraf och i enlighet på det gamla, beslöt man sälja den Braun-Johanska predikstolen trots det, att den var en värderik enskild gåfva till församlingen. Och sålunda kom den i Lysekilsboarnes äro*.

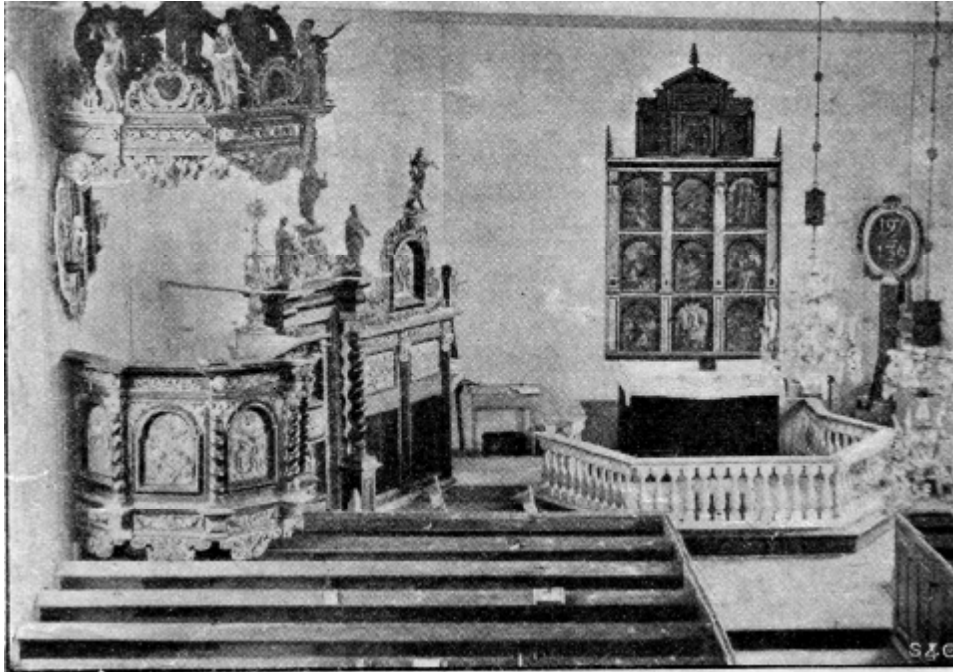
Under en svår orkan 1817 blåste Lysekils kyrktorn ned, hvarvid klockan lyckligtvis icke tog någon skada. Ännu stod den gamla klockstapeln kvar och kom därför åter till heders, så att man kände ingen synnerligen saknad efter tornet.

Först 1842 kom tornbyggnaden på tal. Kyrkans tillgängliga medel uppgingo nu till 900 riksdaler banko, och det gällde, hvartill dessa penningar skulle användas, antingen till skolhusbyggnad eller

*Sedermera ha försök gjorts att till ganska högt pris återbörda predikstolen till Göteborg. Den är nu renoverad och, tyvärr i stympadt skick, uppsatt i nya kyrkan.

39

Tornbyggnad eller till kyrkans invändiga målning med oljefärg. Församlingen beslöt emellertid tornbyggnaden, och tre församlingsmedlemmar erbjödo sig för ändamålet afstå virket af en å Rinkeås stående salterbyggnad, hvarjämte församlingen anslogo 666 rdr 32 sk. Specie samt utsåg en byggnadskommitté om sex personer.

Gamla kyrkans inre före 1860.

Ritning insändes till öfverintendentsembetet, men ogillades. Embetet lämnade 1843 ny ritning jämte kostnadsförslag å tre gånger så stor summa som församlingen anvisat. Trots denna ökade kostnad samt prostens Thudéns allvarliga föreställningar ”att församlingen måtte använda sina pänningar till den betydligt nyttigare skolinrättningen”, förklarade församlingen sig icke vilja afstå från tornbyggnaden, utan skulle denna utföras efter den af k. mt. approberade ritningen och till det pris, som

40

Vid blifvande entreprenadauktion kunde bestämmas. Om kyrkans medel icke räckte till, skulle återstoden utgå genom sammanskott. Icke heller detta synes emellertid ha räckt till, ty innan tornet blef färdigt, måste man ur Gillerstedtska fonden i Bro låna 470 rdr 15 sk. Riksgäld.

1854 målades kyrkan med oljefärg in- och utvändigt, hvarjämte fönstren gjordes större samt försågos med träbågar i stället för de gamla af bly. Kostnaden uppgick till 1258 rdr riksgälds, däraf 1900 rdr erhöles som lån ur Gillerstedtska fonden.

Kyrkans silfver bestod år 1835 af kalk, patén och en sexkantig flaska, allt invändigt förgylt, samt dessutom socknebudskalk och patén.

Prästlönen utgick till pastor i Bro och bestod enligt öfverenskommelser af 1703, 1722, 1729 och 1738 af 36 daler silfvermynt kontant, en långa af hvarje matlag, tre torskar af hvarje båt samt en tunna kalk af hvarje kalkskuta. Härför hölls lika ofta gudstjänst i Lysekil som i Lyse – i regel hvarje söndag. Dessutom ägde prostens, komministern och klockaren att tre gånger om året upptaga offer, nämligen på Jul- Påsk- och Pingstdagarne. Kyrkstöten fick på Trettondagen upptaga sitt offer med håfven.

Löneförhållandena ändrades 1766 så, att prästen i stället för 36 daler kontant erhöll 1 daler af hvarje matlag och lika mycket för hvarje jakt eller skuta; öfriga förmåner utgingo liksom förut. ”Mindre förmögna enkor” behöfde ej betala mer än 16 öre.

Då prosten reste för att upptaga sin lön eller avsluta kyrkoräkenskaperna, hämtades han af Lysekilsboarne vid Hårskär (1/4 mil norr om Lysekil) och fördes efter förrättningen dit tillbaka. När det

41

skulle hållas gudstjänst, hämtades prästen, då därom tillsades, vid Skutebacken (vid Trälebergskilen, strax nordost om Lysekil), likaså vid bröllop, barndop och begrafningar, vid hvilka senare tillfällen det ålåg verderbörande att hämta prästen; i andra fall verkställdes hämtningen i tur och ordning af ”strandens” bebyggare.

I allmänhet var det komministern i Lyse som hade sin lott att predika i Lysekil. i senare tid har det varit öfverenskommet, att prosten sjelf skolat predika hvar fjärde söndag. Klockartjänsten innehades af klockaren i Lyse.

Kapellet Lysekil har säkert betraktats med ganska oblida ögon af sitt prästerskap, d. v. s. så länge samhället icke hade egen själasörjare. Härom vittna bl. a. de talrika öfverenskommelser och ”föreningar”, som ingåtts mellan vederbörande pastor och ombud från Lysekil. den viktigaste af dessa ”föreningar” torde ha varit den, som träffades mellan den myndige prosten Bornander och sexton Lysekilsboar å Vese den 21 september 1722 i närvaro af ”strandens” ägare, amiral Strömstjerna. Handlingen är stadfäst af öfversten och landshöfdingen, friherre Nils Posse i Göteborg.

Att Lysekilsboarne långt dessförinnan hade anledning till klagomål visas däraf, att biskopen 1632 fann sig föranlåten tillsäga dåvarande pastor i Bro, Andreas Olssön, att rätta sig efter kontraktet med Lysekilsboarne, så att dessa erhålla kyrkotjänst lika ofta som det predikas vid Lyse, så vida ej ”Guds verlig det förhindrer, daa det at skie anden dagen”.

1740 skjuter prosten Bornander skulden på komminister B. Borg för fem veckors gudstjänstlöshet på Lysekil, emedan Borg hade rest till Venersborg.

42

Angående kyrkotjänareysslan finnas följande bestämmelser i midten af 1700-talet. ”Hvart hjonelag, så hädanefter som hittills skett är, behåller kyrkonycklarne ett halft år och under samma tid ringer och kyrkodörrarne upplåter med mera som brukligt varit. Sammaledes måste enkor, som hemma hafva vuxne söner eller drängar, undergå samma besvär på lika tid, äfven ock drängar, som sitta på eget hushåll, men enkor som inga fullvuxne söner eller drängar hafva i sitt bröd, vare för detta besvär hädanefter fritagna. Och eho, som kyrkonycklarne en gång mottagit hafver, måste dem behålla och skyldig uppvaktning göra sitt halfva år förutom den minsta gensägelse, vid 1 dalers erläggande till kyrkan och ändå sin skyldighet fullgöra på sätt, som förr bemält är”.

Kyrkans penningar voro ganska flitigt ute till lås, hvilket ju var naturligt på den tiden, då de annars fått ligga räntelösa på kistbotten. Förutnämnde majoren Johan Casper Greiffenschütz, en af Lysekils ägare, fick 1753 låna 100 daler utan ränta. 1762 fick kapten Claes Urban Virgin, troligen bror till assessorn på Holma, låna 300 daler och fyra år senare en annan Virgin en lika stor summa samt komminister Borg 250 daler, för att icke tala om smärre belopp, som utlåntes dels till samhällsmedlemmar, dels till ganska långväga lånesökande. Det må till kyrkans heder sägas, att hon tog aldrig mer än fem för hundra.

Komminister Vilhelm Filman fick låna 100 daler af kyrkan, och afled 1739 utan att ha kunnat återbetala lånet. 1763 fordrade komminister Borg, att kyrkan skulle lämna från sig ”obligationen i anseende till att han i elfva års tid hållit kyrkan med communionsbröd”. Församlingen ville gärna skänka efter räntan; Filmans skuld vore den villig

43

Döda endast under förutsättning, att Borg i hela sin tid hööle församlingen med communionsbröd.

Pastor Andreas Olsson i Bro blef 1632 af biskopen tillsagd att sköta om barnundervisningen i Lysekils fiskeläge. Troligen åsyftas härmed nattvardsundervisningen. Att innevånarna i Lysekil voro mera hemma i de vanligaste skolämnen än folket på andra orter för 150 år sedan, finnes intet skäl att antaga, ty 1754 föreställdes församlingen af sin dåvarande pastor, Josias Zackrisson, om vikten af, att barnen undervisas i läsning och skrifning. Sockenmännen förklarade, ”det de gerna önska at få någon, som deras barn uti läsan och skrifvande troligen undervisa kunde. Pastor lofvade at här om vilja skrifva till Uddevalla och förhöra, om der vore någon skickelig Person, som ville komma hijt, och, emot nödigt underhåld och billig betalning, denna sysslan sig påtaga”.

Ännu 1771 hade Lysekil ej fått någon skolmästare, ty prosten Dahlin gjorde samma påminnelse som sin företrädare och framhöll nödvändigheten af en skicklig lärares anskaffande. ”Församlingen utfäste sig därmed draga försorg”.

Den enda undervisning, som i 1800 talets början bestod, var i läsning, hvarmed en eller annan gubbe, som på något sätt lärt sig konsten, stod till tjänst mot en ytterst ringa betalning. Man förstår lätt, huru bristfällig undervisningen på detta sätt blef. Skrifning och räkning voro knappast bekanta mer än till namnet.

Den 12 december 1842 hölls sockenstämma, hvarvid prosten Thudén uppläste k. maj:ts stadga angående folkskoleundervisningen i riket af den 18

44

Juni samma år, och uppmanade församlingen att inrätta en folkskola. Trots alla ansträngningar från prosten Thudéns och konsul I. G. Molléns sida, förklarade sig församlingen ej kunde inrätta skola, emedan kostnaderna, som konsul Mollén beräknat till 200 rdr banko pr år, blefvo allt för betungande. Mollén föreslog då, att man borde försöka träffa en sådan öfverenskommelse, hvarigenom barnen kunde få gå i skola i Lyse, men stämman ansåg,

att skolläraren i Lyse hade tillräckligt att göra med församlingens egna barn. Efter fem år kom skolfrågan åter på tal. Nu inlämnades en af 34 församlingsmedlemmar undertecknad skrift, hvare inrättandet af en skola i Lysekil "bestrides" på den grund att barnen i Lysekil aldrig saknat undervisning. Man hoppades att vederbörande skulle ta församlingens oförmåga

45

I betraktande samt frikalla densamma från utgifter, som endast högst få af dess medlemmar kunde draga. Stämmans majoritet instämde med skrifvelsen. Efter flera anföranden af konsul Mollén och andra till förmån för skolan, afslöts stämman, och ordföranden lofvade att för vederbörande framlägga de skäl, hvarför församlingen önskade befrias från att inrätta skola.

Följande år enades man emellertid och beslöt hyra ett större därtill passande rum, för att användas till skollokal, samt att anställa en examinerad lärare med 250 rdr riksgälds i årlig lön. Skolan inrättades först 1852, och följande år höjdes lärarens lön till 200 rdr banko, på samma gång som uttaxeringarne för skolans behof fördubblades.

Nu dröjde det ej länge, förr man insåg nödvändigheten af att bygga skolhus. 1855 beslöts att den del af vinsten af bränvinsutskänknigen, som tillfaller köpingen, skall användas för en blifvande skolbyggnad.* Fyra år senare beslutades skolhusbyggnaden, och 1860 var den färdig, efter att ha kostat omkring 4000 riksdaler, hvaraf 1800 erhållits som lån af Bro pastorats sparbank och 800 af prosten C. A. Thudén. Denna byggnad är gamla skolhuset vid Kyrkogatan.

Lärarejänsten anslogs nu ledig, och redan samma år, skolhuset blef färdigt, valdes Lysekils förste folkskollärare. Han uppbar till en början en lön af 300 rdr riksmünt, som kort därpå höjdes till 450 rdr.

Ännu så sent som 1864 fanns det, enligt anteckning i ett protokoll, en hel del föräldrar, som ej ville låta sina barn gå i skolan.

*Lysekils andel i brännvinsmedlen uppgick 1857 till 28 riksdaler 10 öre riksmünt.

46

Äfven med fattigvården var det förr dåligt beställt. De fattige vore uteslutande beroende af den enskildes välvilja. Vid sjöfarande hemkomst, glädjande familjetilldragelser och flera andra tillfällen var det vanligt att offra åt kyrkan, de fattige och lazarettet, men de små skärfvar, som då föllo, förslogo inte långt. 1823 erhöll ett antal af de mäst behöfvande rättighet, att en gång om året gå kring i pastoratets öfriga socknar och uppbära ett visst mått spannmål, och försågos härför med en bok eller polett för att styrka sin behörighet.

Ändtligen inträdde mera ordnade förhållanden år 1848, då fattigvårdsstyrelse valdes och särskilda fattigvårdsafgifter bestämdes.

47

Näringar, kommunikationer, folkmängd m. m.

I alla tider har man från Lysekil idkat sjöfart och storsjöfiske. På 1700-talet användes ett slags stora öppna farkoster, dels till fraktfart på Danmark och Östersjön dels till hafsfiske, och Ödman berättar, att i hans barndom (i 1700-talets början) ägde Lysekilsboarne 16 sådana skutor.* Först ett stycke fram i följande sekel började däckade farkoster användas till fraktfart. 1840 hade man i Lysekil 15 fartyg om 558 läster, 1857 33 fartyg om 1286 läster samt 1861 40 fartyg om 1714 lästers dräktighet.

Den första ångare, som i regelbunden fart angjorde Lysekil, var hjulfartyget ”Knappe”, kapten Bildt. ”Knappe” underhöll i början av 1850-talet regulier förbindelse mellan Uddevalla och Lysekil. Sedermera kommo omkring 1855 ångarne ”Strömstad” och ”Uddevalla” på linlien Göteborg – Kristiania. Vid denna tid angjorde fartygen Norra hamnen, där passagerare och gods i början måste fraktas till land i mindre båtar. Sedermera angjordes dock ”Gamla tullbryggan”. I början af 1860-talet flyttades tilläggsplatsen till Södra Hamnen.

*Ö. berättar likaledes, att på hans tid stod på Stångehufvud en stång ”de sjöfarande till upplysning”.

48

Lots- och tullstationer ha af ålder funnits här. Vid tullstationen ha, som man känner, följande personer fört befälet: jaktlöjtnanten Joh. Ludv. Winding, Berendt Tillroth (omkr. 1740), Herberg, Åkerström (omkr. 1790), N. Lindahl, jaktuppsyningsman J. A. Dejenberg

(drunknade på väg till Uddevalla 1818), kontrollör D. M. Deijenberg och tullinspektör G. E. Bundsen.

Inloppstullkammare fanns redan före 1846. Detta år gjordes ansökan om inrättande af egen tullkammare, men k. bef. hade fann sig ej kunna tillstyrka begäran. Tullstationen var förr vid Norra hamnen, men efter tullinspektör Bundsens hitkomst och nuvarande tullhusets byggande 1857, flyttades den till Rosvik och därmed den egentliga rörelsen till Södra hamnen.

Lotsstationen har alltid varit vid Norra Hamnen.

Folkmängdsförhållandena ända sedan 1720 visas af följande:

	Män	Kvinnor	Summa	Matlag	Vuxne strandsittare
1720					46
1730					48
1740					54
1750	105	121	226	38	55
1760	162	170	332	65	57
1769	169	163	332	78	74
1780	192	172	364		
1790	287	249	536	98	89
1800	245	212	457	100	
1810	197	196	393	91	107
1820	191	200	391	94	
1830	214	196	462	100	
1840	259	296	555	106	
1850	281	307	588	119	
1860			704		

49

Dessa siffror äro ganska intressanta. Man spårar lätt sillfiskets inflytande från 1860. Den vanliga proportionen mellan antalet män och kvinnor upphör för att så småningom återinträda efter sillfiskets slut (efter 1808).

Fiskarens yrke har under det 19:de seklet högst obetydligt utöfvats af Lysekilsboarne. För andra yrken än sjömannens hade man förr en viss missaktning – den uppväxande ynglingen skulle bli sjöman som far och farfar, annars dugde det ej. De yrkesidkare, som funnos här, voro sålunda hufvudsakligen inflyttade.

Följande visar de näringsfång som bedrefvos Lysekil under 1800-talets förra hälft:

	1810	1830	1840	1850
Kofferdiskeppare		10	16	20
Båt- och skutskeppare		26	14	
Sjömän på utrikes ort		32		
Skomakare	2	2	2	2
Skräddare	1	1	1	1
Smeder	1	2	1	2
Snickare	1	1	1	1
Tunnbindare	1			1
Bryggare				1
Bagare				2
Mjöltnare				1
Målare				1
Stenhuggare				1
Minuthandl.			1	
Minut- och Grosshandl.				2
Grosshandl.			1	1

[texten vänd p g a utrymmesskäl, kj,]

50

Konsul I. G. Mollén upprättade, såsom förut nämnts, en ganska stor spannmålsexport härifrån. Exemplet följdes snart af konsul B. G. Mollén, den förres son, samt handlarna J. Andersson och G. J. Sundberg. År 1857 utskeppades 30.000 tunnor hafre.

Varutillförseln från den kringliggande trakten blef 1846 på så sätt ordnad, att tvenne dagar i veckan, onsdagar och lördagar, bestämdes till torgdagar.

Antalet hus i Lysekil var år 1750 50. År 1844 hade köpingen 108 hus, 1850 123, värda 32,000 rdr, och 1860 164 hus, taxerade till ett värde af 39,820 rdr. Rmt,*

Vid 1851 års och följande riksdag väckte riksdagsmannen i Stångenäs- och Sotenäs härader motion om en läkares anställande i Lysekil. befolkningen här i trakten hade nämligen ej läkare att tillgå på närmare håll än Uddevalla eller Strömstad. Riksdagen tog ingen befatning med ärendet, hvarför en del häradsbor ingick till k. m:t med liknande anhållan. Denna resulterade i att en läkare anställdes i Håby, 3 ¼ mil landsvägen från Lysekil.

Medikamentförråd inrättades 1847 i ett litet hus vid början af Stora Kyrkogatan af provisor Landgren.

Postkontor (af sjette klassen) erhöll köpingen 1852, och den förste postmästaren var Carl Fredrik Lundin.

Lysekils sparbank tillkom 1857 med Bro, Tossene, Bokenäs och Morlanda pastorat såsom verksamhetsområde.

År 1790, under sillfiskets gyllene dagar, hade Lysekil ej mindre än fem krogar, men redan tio

*Jämför nuvarande taxeringsvärde, se sidan 11.

51

år senare finnas blott två krogar och en gästgifvaregård. På 1820-talet försvunno krogarne och blott gästgifveriet, som drefs i ett hus vid Gamla Strandgatan, fanns kvar. I slutet af 1830-talet hade länsstyrelsen lämnat en krogrättighet, men denna ansågs af sockenstämman alstra så stort sedesfördärf, att den 1854 indrogs. Samma år byggde gästgifveriets innehafvare, David Schiller, nuvarande gästgifvaregården* vid Kungsgatan och flyttade dit sin rörelse.

Gästgifveriet och bränvinsutskänkningsrättigheten öfvertogs 1858 af Robert Nordvall. Redan 1857 väcktes förslag att köpingen skulle själf öfvertaga bränvinsutskänkningsrättigheten, men synes ej ha vunnit anklång.

I senare hälften af 1700-talet, året har ej kunnat bestämmas, härjades ”stranden” af en svår eldsvåda, hvilken började i fisklägets södra ända sent en kväll och rasade hela natten. På morgonen, när halfva läget nedbrunnit, kommo Fiskebäckskilsboarne till hjälp och man lyckades då begränsa elden genom att rifva ett par hus. Elden lär ha uppkommit därigenom, att glödande aska efter bakning oförsiktigt lagts i en sjöbod.

I nära ett sekel skonades sedan samhället af den röde hanen till en januarinatt 1859, då handlanden J. Anderssons och konsul B. G. Molléns magasiner, belägna vid s. k. Anderssonska bryggan, Södra hamnen, med spannmålsupplag och handelslager nedbrunno. Följande år nedbrann samme Anderssons boningshus vid Kungsgatan, där Norénska huset nu står. Denna eldsvåda var ganska hotande för nya delen af köpingen, som blott för ett tiotal år tillbaka börjat bebyggas.

*Heter numera Hotel Lysekil och är ansenligt tillbyggd och moderniserad.

52

Efter dessa eldsvådor började man anskaffa brandattiralj, hvilket dittills saknats.

För farsoter har Lysekil liksom i allmänhet hela bohusländska kusten genom sitt friska läge varit ganska skyddadt, ehuru det lika litet som andra samhällen kunnat hålla borta från sig lokala epidemier. År 1834, då koleran bafann sig på så nära håll som Fiskebäckskil, lyckades man undgå faran, förnämligast genom mycket stränga spärrningsåtgärder. För 1859 års kolerafarsot förmådde Lysekil dock ej freda sig, men epidemien for ej synnerligen våldsamt fram.

Med de sanitära förhållandena stod det för öfrigt ej synnerligen bra till. Svin, får, ja till och med kor gingo lösa omkring i köpingen utan tillsyn. Först 1857 blef det en ändring till det bättre äfven i detta hänseende.

Lysekils jords inägor utgjorde 1778 12,5 tunnland. Stadens hela jordområde utgöres enligt 1860 afslutad landtmäteriförrättning af 1700 kvadratref, däraf 73,07 kv.-ref inägor, 832,5 kv.-ref till byggnadstomter afsatt utmark samt 725,25 kv.-ref öfriga utmarker. Området är noteradt för ¼ mantal och grundskatten utgår med 6 kr. 37 öre pr år.*

Jordköpet gjordes ursprungligen af sexton åboar, tillsammans representerande 58 andelar. Vid skiftesförrättning 1795 delades jorden i 60 lotter, hvadan sålunda två nya andelar efter köpet tillkommit. De 60 lotterna finnas än i dag och med dem åtföljande plägenheter. Detta ärosystem har icke blott gjort ”jordägare” till en stat i staten – och till på köpet en besvärlig sådan – utan är

*I nuvarande stund representerar Lysekils jord ett värde af c:a en half million kronor.

53

Äfven i sig själf af ganska kuriös natur. Genom arfskiften o. d. ha en del lotter gång på gång klufvits, så att det nu till och med finnes ganska små bråkdelar af en sextiondel. Många lotter ha på detta sätt fått de mäst otympliga former, af hvilka man i viss mån knappast kan göra sig någon nytta.

Samhällets äganderättsförhållanden har lagt stora hinder i vägen för regleringen af dess jord. Det har fordrats både arbete och uppoffringar att bryta med de gamla förhållandena, men ändtligen kom på 1860-talet en tomtreglering till stånd, hvartill initiativet togs af badhusbolaget.

54

Stadganden för samhällslifvet.

”Den som försummar sockenstämma utan laga förfall, bör till kyrkan hvarje gång plikta 2 daler silfvermynt, hvilka böter af sexmännen infordras eller, om godvillig betalning nekas, strax utpantas” (1766).

Sådana stadganden synas ofta i de gamla sockenstämmoprotokollen. Böta fick man till kyrkan. Kyrkan och prästen voro för öfrigt så godt som den enda myndighet, befolkningen kom i närmar beröring med, och säkert den, som mäst respekterades.

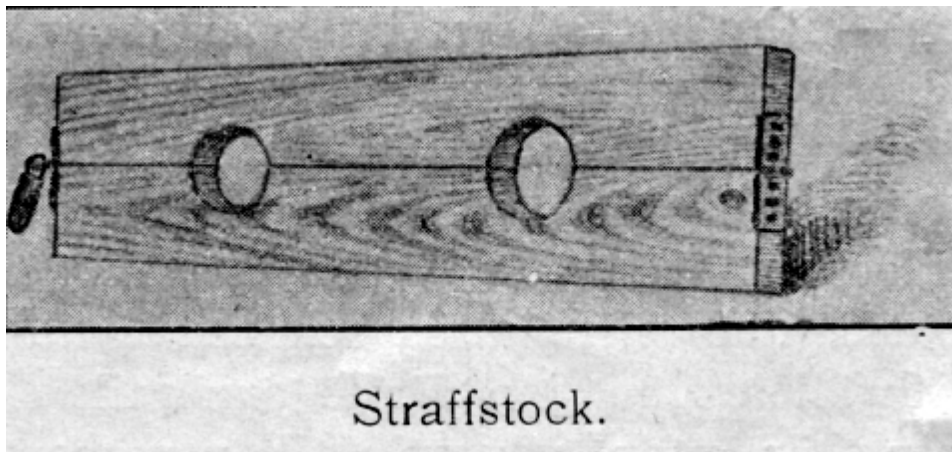
Många stadganden kunna dock förefalla oss underliga, t. ex. följande från 1729: ”Om någon på läget vägrar, då han blir kallad och bjuden till fadder eller vägrar att vara brudkvinna, så skall den det nekar eller vägrar plikta 1 daler 16 öre till kyrkan eller sitta en söndag i stocken”.*

*Stocken bestod, som af afbildningen å nästa sida synes, af tvenne stockar, i hvilkas motliggande sidor halfrunda öppningar voro gjorda så stora, att de lemnade plats för smalbenen. I ena ändan voro stockarne förenade med ett gångjärn, i den andra var en låsinrättning anbrakt. Då delikventen skulle bestraffas, sattes han på en stol eller bänk, hvarefter benen fördes genom hålen i ”stocken”, som därpå låstes.

Enligt Prästerskapets privilegier af 1723 § 23 kunde man lösa sig från stockstraffet genom att erlægga 3 daler smt till kyrkan och de fattiga.

55

Stockstraffet ansågs vanhedrande och för att på så sätt exponera sig vid kyrkodörren till andras åtlöje sökte nog enhvar akta sig. Men stocken hade dock sina kunder. Sålunda satt där en söndag 1734 ”Lars skomakares gosse Lars Nilsson, som gjort mycken förargelse på läget och förorsakat med sin osanning stor ovänskap och missförstånd grannar emellan”. En annan gång 1742 undergå några ungdomar samma straff ”för det de tagit bort kål ur hagarne och rifvit fodring af väggarne med flere skalkestycken” eller (1753) för att de ”jagat hästar af marken ut i sjön”, hvaröfver L. Larsson i Träleberg anført klagomål.

”När någon skall stå i stocken”, heter det i en gammal anteckning, ”skola sexmän föra honom däri och ej tänka, att de därmed skymfas, ty stocken är ingen ärerörande plikt utan en sådan, som ärlige mäns barn beläggas med”. (Uttalande af pastor Ove Thegner i slutet af 1600-talet.)

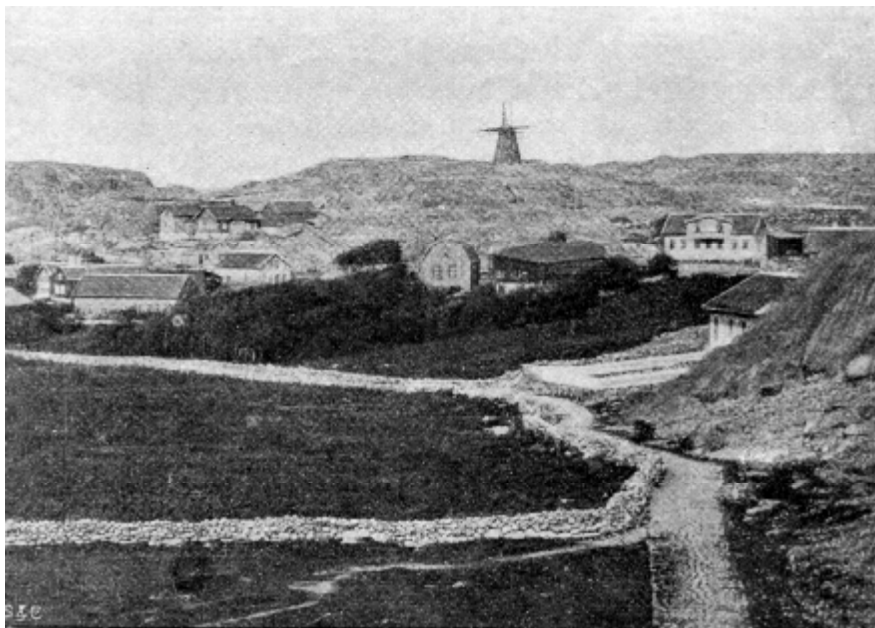
På en tid, då man ej så lätt som nu kunde göra upp eld, var det vanligt att man lånade eldbränder af hvarandra. Detta var naturligtvis förenadt med stor risk, och man försökte mana till varsamhet genom stränga stadganden, t. ex. följande från 1729: ”Ingen, som vill låna eld, skall få det med mindre de uti käril, klut eller ljus den taga vilja, helst genom eldbränders bärande af vind kanstor skada förorsakas, och den annorlunda utfår eller utbår eld skall sitta en söndag i stocken, oaktadt ingen skada därmedelst förorsakades”.

År 1763 fattades utförligare bestämmelser så lydande: ”Det aldenstund en och annan hustru hafver den lastbara och farliga oseden att om nattetid då folket sofver både brygga och baka, hvarigenom många, erkännerligen de näst intill boende grannar, af fruktan för eldsvåda blifva så bekymrade och förskräckta, att de med trygghet och säkerhet icke hvila kunna; fördenskull och till förekommande af en sådan själfsvådlig och med många svåra påföljder förknippad ogärning, hvarigenom många i hastighet kunna förlora både hus och egendom – ithy blef af samtliga sockenmännen fadtstältdt, det hvar och en, vare sig man eller kvinna, ung eller gammal, som beträdes hafva eld i sin bakugn eller köksspis och idka bryggd eller bakning sedan klockan är 9 om aftonen från den förste oktober till den siste mars och sedan klockan är 10 om kvällen från den förste april till den siste september bör utan afseende till personen, därför till kyrkan böta 3 daler smt änskönt ingen skada därigenom timat. Skulle befinnas han eller hon andra gången med slika gärningar böte 5 daler, men om någon härmed tredje gången beträdas, ökas böterna till 8 daler allt till kyrkan, och den skyldige skall sitta dessutom en söndag i straffstocken utanför kyrkdörren att skämmas för hela församlingen. Åliggandes åldermännen eller rotemästarne uti en så viktig sak hafva ett noga och allvarsamt inseende uti sin rote, så att när någon i dessa sysslors förrättande om nätterna eller efter den föreskrifna tiden träffas, böra de därpå taga tvenne vittnen med sig och sedan målet hos kyrkovärden angifva, då böterna strax höra uttagas af den

57

Brottslige. Men därest någon rotemästare antingen för skyldskap eller vänskap eller andra orsakers skull härvid är efterlåten och försumlig eller ser igenom fingrar med den brottslige och målet fördöljer, så vare han uti den ordning, till samma böter med den brottslige förfallen, som förut anfördt är”.

År 1729 fattas följande beslut angående fadderskap och bröllop: ”Som en del faddrar och de, som

Kyrkogatan från gamla kyrktornet (1860).

Varit kallade till bröllop, att visa sine åtskillige kläder tagit sig den oseden före, att så snart de kommit utför kyrkan och varit inne i gästbudshuset, gå strax därut och hem att sig omkläda, låta sedan af spelemannen eller andra sig ofta påminnas att återkomma, hvarigenom händer, att icke, allenast mat och hvad tillredt är fördärfvas, utan ock gästerna genom slike personers högfärd

58

och äregirighet hindras och uppehållas, ty blef resolveradt, att hvilken man- eller kvinnsperson, ung eller gammal, som icke strax ifrån kyrkan infinner sig uti gästbudshuset och där blifver till dess måltiden är ändad, utan att gå hem och sig däremellan omkläda, den skall första gången plikta med 4 öre silfvermynt och andra gången 8 öre, åliggande det köksmästaren med lika straff för honom, om han försummar eller utesätter att låta anteckna och angifva den för kyrkovärden, som häremot bryter, hvilka böter kyrkovärden strax utfordrar till kyrkans behof”.

Med anledning af k. m:ts nådiga hamnordning af 1771 upprättades på 1770-talet en hamnrätt, men denna förde ett tynande lif och upphörde snart att finnas till. 1834 beslöt församlingen ånyo upprätta hamnrätten samt valde till fogde Bendt Hansson Lindbom och jämte honom fyra bisittare, Lindbom och en af bisittarne entledigades emellertid af k. bef. år 1835, hvarpå församlingen lät hamnrättsfrågan falla.

Två år därefter väcktes hamnrätten ånyo till lif. Sju bisittare valdes, och dessa jämte kontrollör D. M. Deijenberg, som då var köpingens ordningsman – enligt sin instruktion är denne hamnrättens ständige ordförande – fingo aflägga tro- huldhets- och därmed domareed. Denna domstols nya tillvaro blef

59

lika kortvarig som den förra, och efter ett tiotal år fanns den ej mer.

Hamnrätten ägde att handlägga äfven brottmål af lindrigare beskaffenhet, för hvilka straffpåföljden blef endast böter. Vid svårare eller viktigare mål fick man vända sig till häradsrätten i Kvistrum.

Nattvakten uppehölls på så sätt att två personer hvarje natt posterade på ”stranden”. Dessa poster togos ur husen i tur och ordning; hvarje hus ålåg en natts vakt. Dock hade man rätt att byta bort sin vakt eller ha en annan att gå i sitt ställe. Vid hvarje timslag gingo vakterna genom gatan, ropande ut tiden. Föga ordning var det säkerligen ändå, ty det hände att nattväktare åtalades inför hamnrätten för gatu- och hemfridsbrott samt för det de varit rusiga och ”stört folket genom otidiga rop och sånger”.

Man var ytterst noga med främlingar, och de, som ej voro försedda med pass eller kunde styrka sin autenticitet, blefvo förda till kronobefallningsmannen eller kronofogden, som fick ta vidare hand om dem.

60

Sedvanor och bruk

Före 1840-talet bestod Lysekil uteslutande af nuvarande Gamla staden. Söder om Konsulliden fanns ej mer än ett hus, där numera Nordvallska villan vid Kungsgatan är uppförd, samt en stuga å Slätten. Kyrkogatan och Kyrkviken voro obebyggda.

Sedan öfver ett hundra år tillbaka har Gamla staden eller ”Stranden”, som den förr kallades, i det stora hela haft ungefär samma utseende som nu. Vi har ett och annat hus nybyggt eller omändrats, magasinerna ha uppstått i de gamla sjöbodarnes ställe, med det är ännu samma karaktär i Gamla Strandgatan som i forna tider.

Gamla Strandgatan.

61

En bekant författare har sagt om Gamla staden: ”Hvad den ser målerisk ut, där den ligger utmed sin enda gata! De små stugorna äro så prydligt ordnade å ömse sidor därom och tätt invid hvarandra, alla med gaflarne åt gatan och med dagligstugan vänd åt söder. Det är, som om vi helt hastigt trädt ut nutiden in i det förflutna, in i ett helt annat samhälle.

Man har med rätta jämfört Lysekils gamla köping med de gamla Hansestäderna. Det ligger däröfver en prägel af medeltid; det är stil och karaktär däri. Här i dessa stugor ha sedan århundraden tillbaka fostrats släkte efter släkte af en elitkår af Bohusläns skärgårdsbefolkning. Förfädren slogo sig ned här som fiskare och bildade en ”strand”, d. v. s. en obetydlig fiskarby. Men de blefvo, synnerligen under sillperioderna, så småningom burgna, lämnade mästadels fiskaryrket, blefvo sjöfarande, kaptener, styrmän, sjömän, lotsar och lade ned sina besparingar i fartyg, som seglade vida kring och under goda tider inbrakte välförtjänt behållning. Hustrur, barn och gamla stannade kvar i hemmet och tog vård om stugorna. Om vintern vände männen åter till sin strand och ägnade sig åt familjelifvet.

Så uppväxte en befolkning, som med ett visst ekonomiskt oberoende förenade en karaktärens själfständighet, ett sinnets allvar, religiositet och goda seder. Det blef liksom en adel, där hvarje familj var angelägen om att vårda sitt fäderneärfda namn och var stolt öfver sina anor. Hvad som särskildt bidragit till fostrandet af det lyckliga familjelifvet och de goda sederna var, att kvinnorna aldrig behöft ”släpa”, och detta i tungt arbete; männen voro måna om dem och sökte skona dem för dylik öfveransträngning. Också hafva dessa kaptensfruar och döttrar alltid varit kända för sitt hyggliga, belevade väsen, en viss nedärvd naturlig finhet och bildning.

62

Lifvet på Lysekil för ett sekel sedan eller längre tillbaka var naturligtvis vida olika nutidens. Under vintern sysselsattes alla, gamla och unga, vid sillhandteringen, och man fiskade och saltade då vanligen för egen räkning. På våren lastades de för längre färder afsedda farkosterna med den under vintern insaltade sillen, och med en besättning om tre, fyra man afseglade man till tyska och ryska Östersjöhamnar,

Kungsgatan från Kyrkogatan (1862).

där sillen afyttrades och man erhöll spannmål samt andra förnödenheter i utbyte.

Andra foro om våren ut på storbackfiske och kunde om lyckan var god, göra flere turer under sommarens lopp. Om en för nio lysekilsbor olycklig fisketur förtäljer följande anteckning från 1762 i kyrkans arkiv:

”Nio män voro med sin fiskeskuta härifrån afseglade

63

att fiska kabeljo, och då de den 5 maj i öppna sjön hade kastat ankar och gått neder i kajutan att sig mat, kom en utländsk brigantin seglade, hvars styrman med berådt mod seglade på fiskeskutan, så att hon gick alldeles under och alla nio männen ömkligen omkommo och drunknade. Fiskare från Gullholmen och Morlanda socken, som lågo med sin skuta ungefär en half mil därifrån och denna våldsamma händelse sågo, hafva denna föreskrefne berättelse aflämnat. Uti augusti månad kommo fiskare från Stocken och Morlanda socken och kastade sine långebackor ut på samma ställe, och vid deras uppdragande fanns den ena mannens kropp vid namn Anders Larsson Härn hafva fastnat i backelinan förutan händer och armar, och då han drogs upp ur vattnet i båten, föll hufvudet af honom i sjön. Han blef strax hit förder och igenkänd, dels af hans silfverskospännen och armknappar, som med initialerna i hans namn tecknade voro; dels af skrinsnyckeln och en knif, som lågo i kläderna på hans kropp. De öfriga åtta igenfunnos ej.”

under sommaren sysselsattes barnen med att trampa torf till bränsle. Detta försiggick vid myrarne omkring Lysekil, hufvudsakligast vid nuvarande vattenledningsdammarne.*)

det är naturligt, att under sillfiskena samlades en hel del löst folk, som tillbrakte sin mästa tid på krogarne. Men eljest samlades man på kvällarne i hemmen under samspråk vid den osande tranlampans sken, medan kvinnorna spunno, väfde eller stickade

*1840 beslutades af ordningsmannen och hamnrätten ”på grund af den skada, som Lysekils myrar och utmarker taga genom en obegränsad tillåtelse att skära och trampa torf, att ingen, vid vite af 6 rdr 32 sk banko, äger rätt till torftägt utom dessförinnan gjord anmälan hos strandens föreståndare, som för sitt besvär att anvisa myr erhåller 8 sk”.

64

och karlarne bundo nät eller slöjdade. Då vårdades ännu saga och sägen, och berättelser om egna eller andras ögon fångslade både gamla och unga.

Det var regel, att gå tidigt i säng och stiga bittida upp. På lördags- och söndagskvällarne samlades ungdomen till dans i något hus, där det fanns godt om utrymme. Till dessa lekstugor erhöll hvem som helst tillträde, men det myckna kaffe och bränvin, som då förtärdes, steg somliga individer åt hufvudet, så att ofta bråk, slagsmål och oväsen uppstodo. Stundom förekommo ”baler”, dit endast särskildt inbjudne hade tillträde.

På söndagen försummade ingen gerna att gå i kyrkan. Kvinnorna buro vid sina kyrkobesök ”mössa och lin”, en hufvudprydnad, bestående af en vackert stickad sidenmössa, i hvars nedre kant en hvit spets syntes. Hufvudduken bars utanpå denna hufvudbonad.

Den gifta kvinnan skulle gå i samma kyrkbänk till venster som hennes man innehade till höger, i annat fall bötade hon 2 daler silfvermynt. Om någon gick i annan bänk än där han hade plats, bötade han eller hon 4 öre smt. Till dess de blefvo konfirmerade hade gossarne sin plats i koret ”under klockarens inseende och undervisning till förekommande af stim och skalkestycken”; flickorna gingo i samma bänkar som mödrarne, till dess de blefvo gifta.

Följande dråpliga anteckning förekommer i ett protokoll från 1734: ”Blef påmindt om kyrkosången och annan kyrkodisciplin, att hvarken med sången för långt utdrages eller vid mässan ett för högt medskriande brukas af en del, utan de med saktmodighet lämna prästen rösten, att han icke uti mässandet af deras skri confunderas.”

Gudstjänsten kunde ej, liksom i senare tid, äga rum på bestämdt klockslag. Församlingen underrättades

65

då om, att prästen kommit från Lyse, och att gudstjänsten skulle börja, på så sätt, att den, som hade kyrkstötssysslan om hand, sedan prästen anländt, gick genom gatan ropande ”prästen är kommen”, och därpå skyndsamt begaf sig till kyrkan för att ringa. Detta tillvägagångssätt var nödvändigt, emedan kyrkoklockan ej kunde höras, då vinden var hård eller blåste från fiskläget.

De vidskepliga yttringarne hos de gamla i Lysekilsborna hade kanske ej i afsevärd grad skiljt sig från andra orter, men torde ändå, för fullständighetens skull, böra anföras.

När någon blef hastigt sjuk eller ”kramad”, ansågs det bra att föra en knifsegg tre gånger mellan tänderna samt låta eldglöd falla mellan kroppen och linnet på den sjuke. Vid tvinsjuka mättes den insjuknade på alla håll och kanter med en tråd, som därpå lindades upp, hvarefter patienten spottade genom öglan. För alla sjukdomar ansågs det bra, att med en knif föra korstecken i luften öfver den sjuke och därpå fastsätta knifven i sängen. I hemlighet öfvades mycket sympatikurer och signerier.

Innan ett barn var döpt, lades stål under hufudgården, för att barnet ej skulle bli bortbytt. När kon kalfvat, lade man stål öfver ladugårdsdörren, för att kalvfen ej skulle skadas, och med stål gjorde man korstecken i mjölken, då den bars från ladugården. Dessa senast anförda bruk kunna synas egendomliga såsom knappast hemmahörande på ett fiskeläge, men i forna dar hade hvarje förmögnare hushåll här en eller ett par kor, hvarvid sjöbodarne användes till ladugårdar.

På torsdagarna, hvilka icke ansågs bra, företog man sig ingenting af vikt. Lysning togs aldrig ut i nedan. På skärtorsdagen ritads kors öfver och på alla dörrar, för att trollpackorna ej skulle helsa på.

66

Mötte man på väg till fiske en kvinna, blef fiskelyckan dålig; likaså om den först uppdragna fisken var en skädda.

I detta sammanhang kan det lämpa sig att anföra följande anteckning från 1756. ”Under året har här dött en man från Tunge härad vid namn Henrik Finnen, hvilken tillfölje högtärade lofliga tingsrättens utslag blef i stillhet och afsides på kyrkogården begravnen, för att han på fyra års tid ej begått den heliga nattvarden och dessutom har gått omkring och öfvat signerier och vidskepelser.

Rosvikstorg från söder (1860).

Julen var förr, som nu, årets stora högtid. Då dukades i dagligstugan ett särskildt bord, hvarpå julgranen ställdes. Alla familjemedlemmarna fingo hvar sitt af allt till julen bakadt bröd; dessa bröd upplades rundt om granen i högar, hvilka kallades julhögar, och fingo tillgripas först när julen var öfver. Under helgen kalasade man hos varandra och hängaf sig åt ett ymnigare förtärande af mat och dryck än eljest.

67

På trettondagen gingo stjärngossarne omkring. De voro sex ynglingar, klädda i hvita skjortor och höga, svarta pappershattar med stjärnor. En af dem var prydligare utstyrd än de andra och föreställde Herodes, en annan var Herodes svarte tjänare, tre voro de vise männen, och en bar framför de öfriga den stora, vackert målade pappersstjärnan. De gingo nu ur hus i hus, öfverallt sjungande sin visa, som behandlade Jesu födelsehistoria. I en medförd påse offrade åhörarne penningar och matvaror, hvarjämte gossarne öfverallt undfångades.

På midsommarafton tändes stora eldar å Flaggberget, där belvederen nu står, under det dansen pågick kring den på kyrkbacken resta majstången. För majstångens prydnad hade gossarne röfvat olikfärgade ägg från holmarne och skären; flickorna bidrogo med granna dockor, flaggor, ringar och band.

Dop och kyrktagning firades oftast med stora kalas – vid kyrkotagningskalasen var det dessutom alltid dans. De egentliga gästabuden gjordes dock vid begrafningar och, i synnerhet, bröllop. Det kunde stundom hända att begrafningar varade i två dagar. Liktåget inleddes af tvenne fruntimmer, hvilka strödde hackadt granris, och kistan forslades i en bår, som fyra män buro på axlarne. Jordfästningen skedde alltid vid grafven. Om den döde varit förmögen, var kistan försedd med tvenne silfverplåtar, en större och en mindre, med den dödes namn och lämplig inskription; plåtarna togos från kistan vid grafven och uppsattes inuti kyrkan vid den bänk, där den aflidne i lifstiden haft plats. Då ynglingar begrofvos hade man krans och för flickor krona af grönt vaxpapper med skära pappersblommor, hvilka ”prydnader” likaledes uppsattes i kyrkan. Vid 1854 års reparation försvunno dessa dekorationer, hvaraf kyrkan hade en stor mängd.

68

Prestafver förekommo första gången vid en engelsk sjökaptens begrafning på 1830-talet och skänktes sedan till kyrkan.

Bröllop voro de förnämsta af alla kalas. De föregingos af långa tiders förberedelser, slakt, brygd och bakning. När den för bröllopet utsatta tiden nalkades inbjödos släkt och vänner samt så godt som all lägets ungdom.

Kvällen före bröllopet, fonkvällen som den kallades, hölls en liten förberedande bjudning i brudhuset, hvarvid dock endast de närmaste voro närvarande och hvarje inbjuden familj aflämnade då sin förning eller ”fon”. Fonet bestod af sex tjocka hvetekakor och en rispannkaka; fyra af kakorna voro försedda med klening, hvarmed menades ett tjockt lager af

*Anlagd af badhusbolaget våren 1865.

smör och rifven ost. Denna förning bars i stora, runda för ändamålet afsedda ”fonkorgar” till brudhuset af husmodern själf, som då inbjöds på kalaset, hvarvid utom mat och dryck äfven förekom dans. Den manliga ungdomen var samlad och hade på sin lott, att medelst mindre kanoner, hvarmed alla fartyg den tiden voro försedda, aflossa ett skott för hvarje ankommande fon.

Bröllopsdagen inleddes med att ungarlarna på morgonen uppsatte flaggor rundt om bröllopshuset samt det hus, där bruden skulle klädas. Hade bruden råd att betala 2 daler smt, fick hon begagna kyrkans brudstass. Vanligen ägde bröllopet rum i brudens föräldrahem.

Strax efter middagen började gästerna komma, och de vid dörren stående spelmännen läto höra en marsch för hvar och en som anlände. Ungdomen samlades i det hus, där bruden höll på att klädas af brudkvinnan.

Sedan gästerna fått kaffe, sändes två af brudens närmaste ogifta manliga släktingar aff afhämta henne samt ungdomen. Därpå anträdde man tåget till kyrkan, hvarvid spelmännen gingo först, gnidande en brudmarsch på sina fioler, därefter brudparet och ungdomen, så de öfriga gästerna. Framkomna till kyrkan ledde brudgummen fram bruden till en å gången midt för altaret ställd träbänk, å hvilken de båda togo plats, under det ett ungt par ur närmaste släkten satte sig på ett par stolar bakom dem. De unga flickorna ställde sig på ena sidan, ynglingarne på den andra; de öfriga gästerna satte sig i bänkarne.

Sedan klockaren upptagit en psalm och denna sjungits, trädde prästen inom altarringen, hvarvid brudparet och det uppvaktande paret reste sig upp. När vigseln därpå ägt rum, hölls kyrkans sidenpell af två gossar och två flickor öfver de nygifta, medan prästen läste pellbönen.

70

Efter att ha offrat till prosten, komministern och klockaren återvände brölloppsskaran till brudhuset. Här framförde de inbjudne sina lyckönskningar och de nygiftas skål dracks i vin.

Nu börjades dansen, hvarvid värden eller, som han kallades, köksmästaren dansande första dansen med bruden. Under tiden dracks kaffe, the, brän- och andra viner. Gästerna fingo emellertid efter en stund fortsätta dansen i ett annat hus, medan det dukades i bröllopshuset.

Smör, bröd och bränvin uppdukades här och hvar på borden, vid hvilka, då ej alla på en gång kunde serveras, de äldre bland gästerna först satte sig ned.

Som första rätt bjöds vanligen salt långa med råskalade potatis och sås. Därpå följde kokt kött, fläsk, korf och bruna bönor; risgrynsgröt och blåbärsgröt med mjölk; stek med sås och potatis; rispannkaka med vin. Under måltiden, som varade tre – fyra timmar, förtärdes väldiga kvantiteter,

71

nedsköljda med hembryggt öl. Det ville sannerligen de gamle vikingaättlingarnas magar till för att tåla så stadiga mål.

Då måltiden var ändad upplyste köksmästaren om att värdfolket ej hade mera att bjuda på, hvadan man bröt upp. Nu dukades för ungdomen, och de gamla trådde dansen till ljusan dag. Då gästerna för ett par timmar gått hvar och en till sitt, fick brudhusets folk skura och göra rent till de förra vid frukostdags återkommo. Efter frukosten vidtog åter dansen, som med afbrott för middag kl. 6 på eftermiddagen, pågick till morgonen. Så höll man på stundom en hel vecka.

På ”tredjedagen” gick bröllopsskaran ”grasattes”. Detta bestod däri, att man gick flera gånger genom fiskeläget, spelmännen först, så brudparet och sedan gästerna, bland hvilka flera voro klädda i fantastiska dräkter.

Sedan bröllopet var öfver, hämtades fonkorgarne tillbaka. Därvid erhöles från bröllophuset i korgen en half kaka med klening och en kvarts vanlig kaka af någon annans fon.

Man sparade ej på dryckjom vid bröllopen. Det i Danmark för godt pris köpta bränvinet rann till i strömmar. Toddar kände man till, men det lagades alltid färdiga i köket.

Vid bröllophuset och i kyrkan samlades naturligtvis alltid mycket folk och otaliga voro de skälmstycken som då bedrefvos. Till ungdomens privilegier hörde att få renskrapa grötkittlarne.

72

73

Badinrättningens tidigare skede.

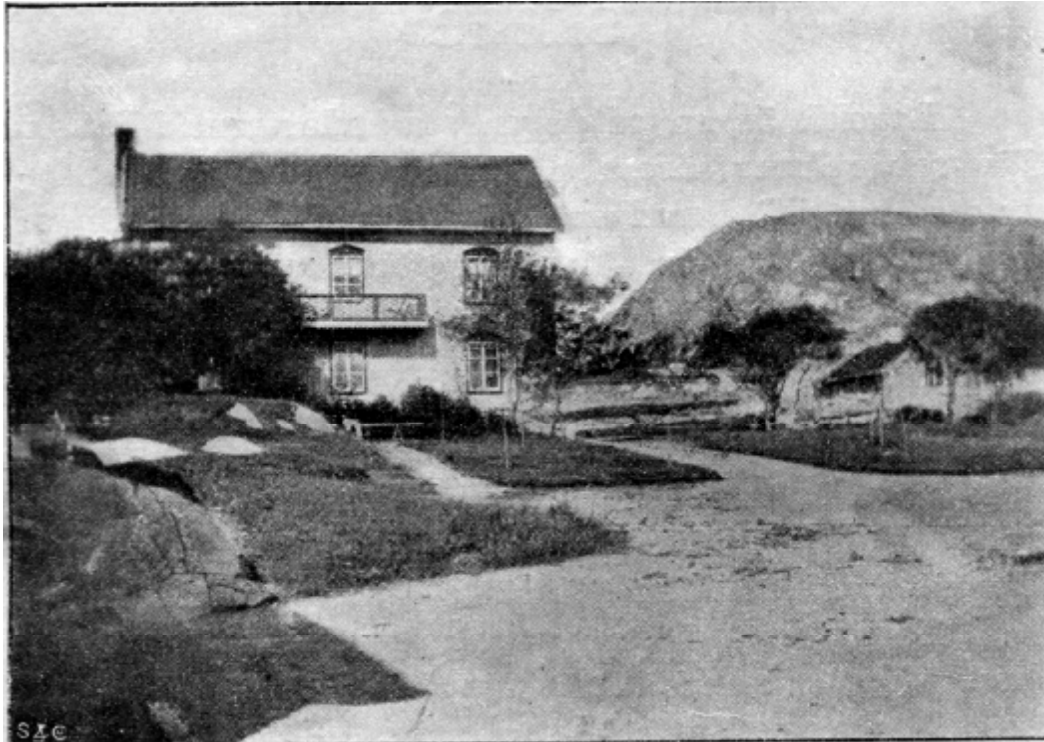
Lysekil är en av de yngsta badorterna i Bohuslän och räknar såsom sådan sin tillvaro från 1840-talets slut. Redan flera somrar förut hade sjuklingar besökt Lysekil för att hämta krafter af det stärkande västkustklimatet och detta ingaf badanstaltens grundläggare, konsul I. G. Mollén, tanken att åt Lysekil inrymma en plats bland vestkustens badorter. Professor Magnus Huss, hvilken år 1834 vistas här som koleraläkare och därvid lärt känna Lysekil och dess präktiga läge, var den som ifrigast uppmuntrade Mollén att sätta sina planer i verket.

Badortens början var blygsam, och knappast kunde väl Mollén tänka att den i sig bar frö till en af Sveriges största badorter. På vårsidan år 1847 transporterades till en berghäll ungefär vid östra ändan af nuvarande restaurantbyggnaden ruffen efter ett bland skären härutanför förlit fartyg vid namn "Triton". Afdelad i tvenne rum med hvardera sitt kar för varma bad, blef denna ruff det första badhuset. Strax sydvest om ruffen uppfördes en enkel träbyggnad, i hvilken det för de varma baden erforderliga vattnet uppvärmdes – vattnet bars sedan i ämbar till badkaren. Midt emellan ruffen om denna träbyggnad var en klumpig

74

pumpinrättning anordnad, hvarigenom hafsvattnet uppfordrades till bad och duscher. Så såg badanstalten ursprungligen ut. Redan första året af sin tillvaro besöktes den af 89 badgäster.

År efter år ökades den stamtrupp som med sommarens inbrott uppsökte Lysekil. bland sina beskyddare kunde badorten räkna två sådana märkesmän på läkarområdet som ofvannämde Huss och

Konsulns hus och fiskaren Abrahams stuga.

Professor Anders Retzius, hvilken senare flera år å rad besökte Lysekil i vetenskapligt intresse, och sålunda gick den lilla anstalten stadigt framåt.

Snart blef ruffen för liten, och 1851 uppfördes ett litet nytt tidsenligt badhus omedelbart öster om det gamla. Den gamle ruffen såldes till åkaren Karl Hälp för 25 riksdaler. Till ruffens senare historia hör, att köparen, efter att med

75

möda ha fått den i sjön, bogserade den ut till klippynten, där professor Murrays villa nu står. Här drogs ruffen på land, och Hälp tog ena hälften i besittning under det han öfverlämnade den andra åt sin häst. Men då pynten några år senare skulle bebyggas, fick Hälp ånyo stjälp sin ruff i sjön, och efter att ha bogserats till "Vadet" fick ruffen äntligen o. den ingick nämligen som beståndsdel i ett boningshus.

Anstalten besöktes år 1857 af 192 badgäster utom 15 gratialister. Man kunde nu dagligen servera 100 varma och 300 bassinbad.

Vi skola försöka skildra Lysekils badanstalts utseende i slutet af 1850-talet, och få vi då bedja läsaren taga bilden å sidan 72 till hjälp.

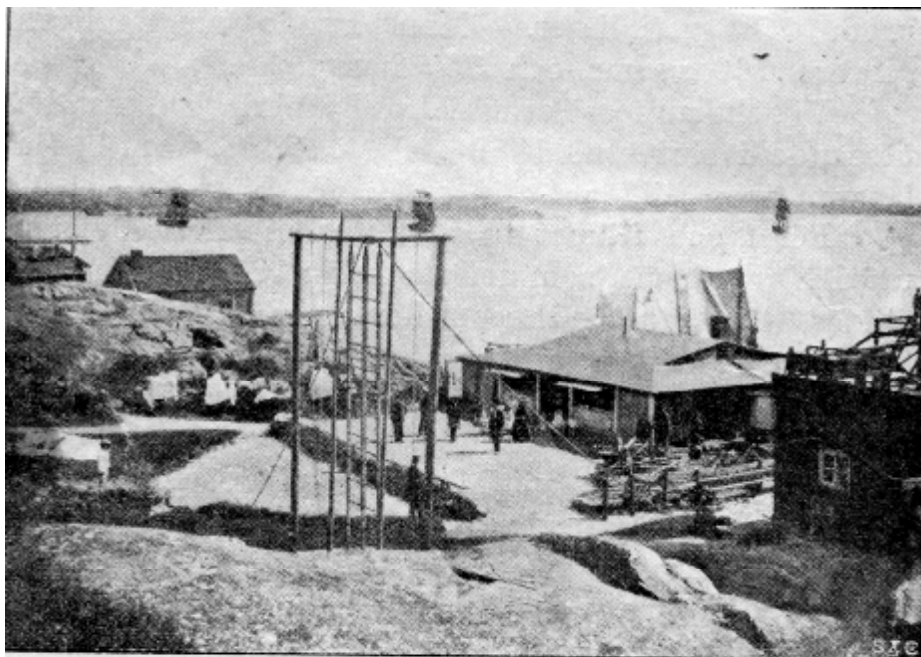
Först och främst få vi tänka oss de vidlyftiga utfyllningar borta, som utförts sedan 1863. Mångenstädes, där nu badhusområdet ter sig planerad och jämnt, stack en skroflig bergknalt opp och sträckte sig ända ned till sjön. Baden visar dett ganska åskådligt.

Ungefär midt på bilden se vi hur det lilla täcka 1851 uppförda varmbadhuset. Det var indeladt i fyra badrum med väl försedda, propra och möblerade afklädningsrum, hvilka höllos uppvärmda genom rörledningar från ångpannan. Öfver hvarje badkar sträckte sig en cistern med kallt varren, hvarigenom man erhöill vatten ej blott för badets afkylning till bestämd temperatur utan också för olika slags duscher. Badhuset var försedt med en prydlig korridor samt balkong åt sjösidan. Denna balkong samt en öster om badhuset ut i sjön gående 60 fot lång brygga, försedd med säten och soltält, voro badgästernas älsklingstillhåll och synnerligen gouterade som promenad- och hviloplatser. Här kunde man sitta och fägna sig åt den för mången ännu ovanliga

76

synen af en ångbåt och för öfrigt njuta af den lifliga anblick, Södra hamnen ofta erbjöd. Dessutom fanns ett mindre badhus likaledes för varma bad, men med endast tvenne badrum och afsett för allmogen.

Den vester om badhuset (till venster på bilden) liggande träbyggnaden – ruffens samtida – var nu inredd till afklädningsrum och duscher för den herrbassin, som anordnats i sjön på husets södra

Badanstalten sedd från land.

sida. Denna bassin var 20 alnar lång och 18 alnar bred, till 1/3 öfvertäckt och skyddad för rägn och blåst, till 2/3 öppen. Bassinen var på fri, ehuru något grund sandbotten. Man hade här bland annat en Gräfvenerduscher med 22 fots fallhöjd och betydlig vattenmängd.

Den förut omtalade pumpinrättningen användes

77

ännu. Högt uppe på den fyrbåksliknande ställningen stod den måhända ännu af en och annan ihågkomne Kalle Hare, hvars kraftiga armar höllo pumpen igång dag efter dag, år efter år. bilden å sidan 76 visar oss honom längst till höger. Å denna bild kan man också till höger om badhuset iakttaga ett hörn af dess föregångare, ruffen.

För damerna fanns ett kallbadhus ungefär där maskinhuset nu är beläget (å bilden sidan 72 det lilla huset längst åt höger). Den härutanför befintliga bassinen var 20 fot lång och 15 fot bred. Badhuset var försedt med aflädningsrum, korridor och duscher. I andra våningen åt landsidan fanns ett litet rum, hvartill en steg ledde, och här hade konsul Mollén sin sommarbostad, hvarifrån han som en liten kung styrde sitt område, då han ej, iklädd den traditionella nattrocken, gick omkring öfverallt och utöfvade den erforderliga tillsynen.

Å Släggön var tillfälle beredt att taga öppna sjöbad i den lilla bugten på östra sidan. Här fanns både aflädningsrum och trampolin.

För badgästernas ”nyttan och nöje” fanns dels ett litet societetsrum med piano, tidningar m. m. dels en friskgymnastikinrättning med stegar, linor och gungor.

Badgästerna ville naturligtvis helst bo i badanstaltens närhet, men då tillfälle därtill ej gafs, uppbyggde Mollén 1857 det tvåvåningshus, som ännu står vester om societetssalongen. Bilden visar, att Kyrkviken vid denna tid var en obebyggd ödeark – nere vid sjöstranden fanns verkligen en enda liten stuga – och då de privathus, som fått uppföras på anstaltens område, Kalle Hares, Petter Jönssons och sedermera kapten Mattssons – fiskaren Abrahams stuga, den första byggnad som fanns på platsen, räckte nätt och jämt till för ägarens

78

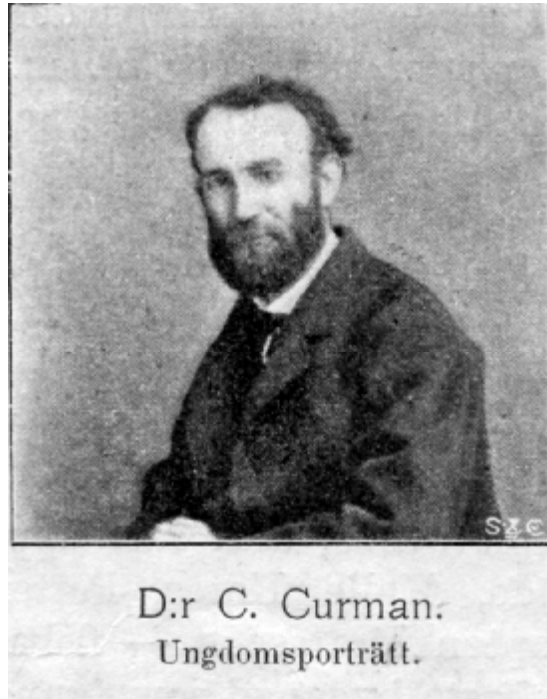
Behof – i första hand blefvo upptagna, fingo badgästerna för rästen inackordera sig i Gamla köpingen, i hvars små enkla men alltid tefliga och ordentliga hem, de funno sig synnerligen väl.

Läkarevården vid badanstalten bestreds, kan man säga, allra först af Mollén själf. Denne var ytterst intresserad af sjukvård och lär till och med under sin sjömanstid ha tjänstgjort som skeppsläkare. Bl. a. hade han flera ”patentkurer”, hvarmed han gerna stod till tjänst och som kan lära ha varit ganska bra. För Lysekil uträttade Mollén i detta fall mycket godt, då det ej fanns läkare att tillgå utan på mycket långt håll.

För mera komplicerade fall var det ju ganska naturligt, att Molléns förmåga ej skulle räcka till. Därför träffade han öfverenskommelse med provinsialläkaren på Oroust, d:r N.

Gammelin, att denne skulle en gång i veckan under sommaren inträffa på Lysekil för rådfrågningar o. d. Gammelin var sålunda badanstaltens förste läkare.

Redan från början af 1850-talet vistades här under sommaren såsom hjälpreda åt professor Retzius en ung medicine kandidat C. Curman, hvilken då var informator på Munkedal. Då man 1859 fann att anställandet af en särskild badläkare, på grund af det stora tilloppet af besökande blef nödvändigt, föll valet på den unge Curman, och att man där träffade rätte mannen visar

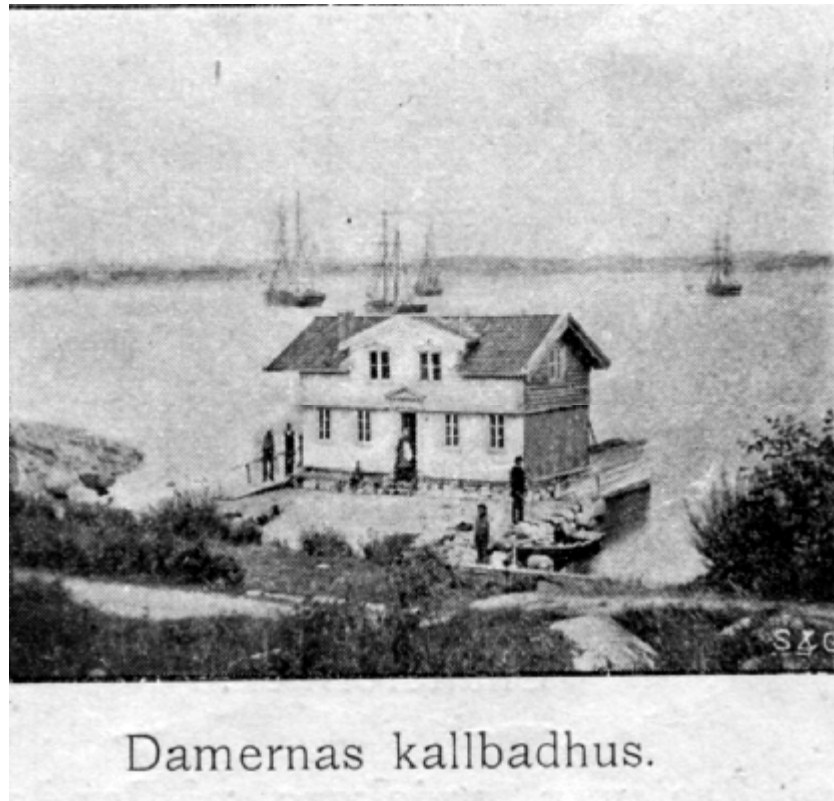

79

Lysekils badanstalts ståndpunkt den dag i dag är. D:r Curman skötte utom läkaresysslan äfven kamrerarebefattningen och hade sin mottagning i Kalle Hares hus, beläget strax ofvanför varmbadhuset.

Där musikpaviljongen nu står reste sig en ganska stor bergskulle, på hvars topp en utsigtspaviljong inrättas af en ruff. Paviljongen benämndes efter det förlista fartyg, ruffen tillhört Sebastopol. En annan ruff likaledes efter ett förlist fartyg, hade sin plats i den vrå mellan Mollénska huset och det bakomliggande berget, framför hvilken gymnastikhuset sedermera byggts, och användes som scen vid de små teaterföreställningar o. d. som stundom anordnades.

En liten grön backe framför denna ruff, som bar namnet Kolumbus, var en synnerligen omtyckt tillhållsplats vid kafferep och andra pic-nic.

Om man jämför Lysekil förr och nu, skall man förundra sig öfver den enkelhet, hvarmed badgästerna förr i tiden måste inrätta sig. Men om man tror att de därför hade mindre nöje af sin sommarsejour, så misstar man sig storligen. Hvad nyttan beträffar så torde väl endast en mening göra sig gällande, vid en jämförelse mellan förr och nu.

De sällskapsnöjen, man anordnade, voro af enklaste, men icke desto mindre ideellt slag. Små musiksoiréer, hvarvid man på bästa sätt roade

80

Hvarandra, omväxlade med utflykter i trakten och dans i det gröna, och just den omständigheten, att dessa nöjen sparsamt förekommo, gjorde dem så mycket mera efterlängtade och värderade. Frånvaron af restaurant gjorde att man fick nöja sig med den enkla mat som stod att få – för öfrigt njöt man af präktiga bad, härlig luft och vackert väder.

Dock, det är en smula oriktigt sagt, att Lysekil ej hade någon restaurant; man hade ju den i början af Kungsgatan nyligen uppförda gästgifvaregården. Men vägen dit från badanstalten var, isynnerhet för sjuklingar, både lång och besvärlig. För att underlätta mödan, anskaffades en vagn, som efter Curmans ritning utfördes af en vid vagnmakeriarbete troligen mindre van snickare på landet.

Denna vagn, för hvars regelbundna färder mellan badanstalten och gästgifvaregården ansvaret var lagdt på åkaren Karl Hälp och hans hästar, hugnades af badgästhumorn med flera mera välmenta än välklingande namn, exempelvis Ruska och Skallerormen.

År 1857 ansåg man sig i köpingen kunna mottaga 200 badgäster. De gällande priserna voro vid denna tid för ett varmbad med tånggnidning eller gytta 36 skilling rmt, och för ett bassinbad 16 sk. Ståndspersoner betalade 3 riksdaler rmt i månaden

81

för begagnande af societetslokal, instrument m. m. samt den rymliga och Mollénska trädgården mellan Konsulliden och Stora Kyrkogatan, för barn betalades alf afgift.

Bostadspriserna voro i regel 1 rdr rmt pr dygn för ett bättre rum och 36 skilling för ett enklare.

Den nuvarande badanstalten började anläggas 1863. Om man jämför bilderna å sidorna 15 och 72, hvilka äro tagna från ungefär samma plats, den senare 1861, den förra 1901, får man en ganska bra framställning af den utveckling, anstalten genomgått på 40 år.

82

Tillägg.

Föga smickrande för Lysekil är det omnämmande, Axel Em. Holmberg ägnade samhället för öfver 50 år sedan. Med en viss hetskhet talar om den nyvordna köpingen och säger bland annat: "Hade detta ställe (Lysekil) varit det enda större fiskeläge i skärgården kunde dess förläning af köpingsrättigheter varit giltig nog, men måste nu betraktas såsom ett obetänksamt infall af vederbörande, då man ser så lifliga skärgårdssamhällen som Fjällbacka och Fiskebäckskil m. fl. sakna en sådan förmån. Ett nödvändigt vilkor för en köping är landthandel, och en sådan kan Lysekil drifva endast med en del af allmogen från Bro och Bokenäs pastorater, hvilket är allt för obetydligt, i jämförelse med den handel och rörelse, som råda på ofvannämnda fiskelägen, särdeles Fjällbacka, hvars förvägrande af köpingsrätt hädanefter verkligen blir en orättvisa".

Ödmans uppgift, att kyrkan var mycket fattig och att Lysekilsboarne knappast kunde hålla den "vid makt" om icke bl. a. herrskaperna på Vese hjälpt till med dess underhåll, är alldeles felaktig. I räkenskaperna, som äro äfven i detta fall ganska

83

specificerade, förekommer ingen gång uppgift om föräringar från Vese, ehuru väl från andra håll. Men däremot ha vi förut funnit, att åtminstone en af Lysekils på Vese bosatte ägare lånt penningar af kyrkan.

Bland i Lysekil för ett par hundra år sedan förekommande släktnamn kvarleva ännu följande: Hasslö, Härm, Klein, Krabbe och Tillroth.

Tomtarrendet till Vese ägare utgick under 1700-talets midt med 1 daler 16 öre silfvermynt för hustomt med tillhörande hage. Enkor betalade hälften eller 24 öre. "Aparto"-hage kostade årligen 16 öre, kåltäppa 8 öre. Många befriades vid denn tid från tomtskatt, emedan de voro utfattige.

Efter sillfiskets slut 1808 då ett allmänt välstånd var rådande, inköptes ett flertal gårdar i de närliggande socknarne af Lysekilsboar, hvilka icke varit i tillfälle att ingå i den förut omnämnda korporationen, Lysekils jordägare.

I gamla kyrkan finnes ett måladt skulpturarbete i trä, hvilket förr användes som öfverstycke till den gamla altartaflan. Det är indeladt i tre fält, det mellersta skildrande kvinnans skapelse, de öfriga bärande Rosenkrantzska och Rosenska vapnen. Antagligen har detta arbete i senare hälften af 1700-talet skänkts till kyrkan af någon medlem af Rosenkrantzska ätten, hvilken under 16- och 1700-talen innehade egendommar i Bro socken.

Avskrift av boken: Kerstin Jungebro

Lagt till inskannade bilder till avskriften: Ingemar Forsström 2024-01-11